

Het LAND van AALST

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging 'Het Land van Aalst', met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Elektronische versie:

Gratis op de website

Lidmaatschap van de vereniging:

Bijdrage zonder jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: €10 • Steunend: € 20

Jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: €30 • Steunend: € 40

Te storten op:

IBAN BE33 3930 3032 7646

BIC: BBRUBEBB

t.a.v. Het Land van Aalst,
Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het 'Land van Aalst' in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oost-Vlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren † Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en † Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens † Arthur Broeckaert, † Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), † Jozef Van Cleemput, † Jozef De Brouwer, † Valère Gaublomme, † Frits Van Acker, † Basiel Boel, † Marcel Cornelis en † Jules Pieters. Latere voorzitters waren † Jozef Borremans (1953-1954), † Frits Courteaux (1963-1980), † Luc De Rijck (1980-1984) en Luc Robijns (1984-2020).

Het bestuur van de vereniging:

Luc Robijns • *erevoorzitter*

Bart Cherretté • *voorzitter*

Michel Igual Pacheco • *ondervoorzitter*

Marcel Cock, Pieterjan Deconinck, Lieve De Mecheleer,
Tom De Ridder, Luc Geeroms, Mieke Van Damme, Dirk Van
de Perre, Wouter Van Der Spiegel, Georges Vande Winkel,
Reinoud Vermoesen.

Meewerkende leden:

Louis De Cock, Bart Merckaert, Geert Van Bockstaele, Bart
Van Langenhoven, Marc Uyttersprot en Wilfried Vernaeve

Redactiesecretariaat:

Reinoud Vermoesen

reinoud.vermoesen@uantwerpen.be

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme

Asserendries 118, 9300 Aalst • tel. 053 21 63 30

• e-mail: vdmieke@skynet.be

De vereniging is lid van het 'Oost-Vlaams Verbond van de Kringen der Geschiedenis'. Het logo werd ontworpen door Bram Overlaet. Het representeert het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, met verwijzing naar de de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

hetlandvanaalst@gmail.com • <http://www.hetlandvanaalst.be>

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst.

Vormgeving: Arnoud Jensen

Druk: De Riemacker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke

ISSN 0778-7731

De Riemacker
PRINTING

De ontstaansgeschiedenis van ravijnen onder oude bossen - studiegeval: Neigembos

Jeroen Schotmans

Inleiding

De geomorfologie is een discipline binnen de fysische geografie die de vormen van het aardoppervlak en het ontstaan van reliëfvormen bestudeert. Dit artikel legt de focus op de morfologie van ravijnen. Het onderzoek van ravijnen onder bos is vandaag significant minder omvangrijk dan studies van ravijnen onder akkerland.¹ Desalniettemin kan een studie van ravijnen onder bos ons nieuwe inzichten geven over het historisch regionaal landgebruik en/of het klimaat in het verleden. Het Neigembos is in zijn omgeving gekend omwille van de uitgesproken reliëfverschillen die je er kan terugvinden, zogenaamde smeltwatervalleien of groeben.

1. T. VANWALLEGHEM, M. VAN DENECKHAUT, J. POESEN, J. DECKERS, J. NACHTERGAELE, K. VAN OOST, C. SLENTERS, "Characteristics and controlling factors of old gullies under forest in a temperate humid climate: a case study from the Meerdaal forest (Central Belgium)". *Geomorphology* 56 (2003), 15-29

2. Infobord Neigembos, 2013. Informatiebord met de ontstaanshypothese van de ravijnen onder Neigembos, opgesteld in het oostelijk deel van het bos. Agentschap voor Natuur en Bos

Het diepste ravijnsysteem (max. 11 m.) in Neigembos.
Foto: Jeroen Schotmans, april 2013.

Tot op heden wordt aangenomen dat de aanwezige ravijnen relictten zijn van het einde van de laatste ijstijd (ca. 12.000 jaar geleden). Toen het klimaat weer opwarmde, schuurde het smeltwater diepe geulen uit in de steile hellingen. Wanneer al het ijs gesmolten was, kwamen de ravijnen droog te liggen.²

Studies naar ravijnen onder gelijkaardige bossen zoals het Meerdaalwoud en Tersaertbos hebben aangetoond dat soortgelijke ravijnen qua afmetingen en vorm vermoedelijk een antropogene oorsprong hebben, met name toen het land werd gebruikt als akkerland in de Romeinse periode.³

3. T. VANWALLEGHEM, M. VAN DENECKHAUT, e.a. "Characteristics and controlling factors of old gullies"; T. VANWALLEGHEM, J. POESEN, M. VAN DENECKHAUT, J. NACHTERGAELE & J. DECKERS, "Reconstructing rainfall and land-use conditions leading to the development of old gullies". *The Holocene* 15(3) (2005), 378-386; T. VANWALLEGHEM, H.R. BORK, J. POESEN, M. DOTTERWEICH, G. SCHMIDTCHEN, J. DECKERS, S. SCHEERS & M. MARTENS, "Prehistoric and Roman gullying in the European loess belt: a case study from central Belgium". *The Holocene* 16 (3) (2006), 393 – 401

Nadien werden de gronden terug verlaten waardoor het akkerland door de natuur werd herbebost en de gevormde ravijnen bewaard werden in het landschap.⁴

In het geval van Neigembos is de exacte oorsprong van de ravijnen niet met zekerheid gekend. Naast de ontstaanshypothese van smeltwatervalleien, is een recentere oorsprong onder historisch landgebruik niet uitgesloten. Dit zou ook beter kunnen verklaren waarom dergelijke smeltwatervalleien niet op andere plaatsen in Vlaanderen voorkomen. In 2014 werd een masterthesis geschreven die de ontstaansgeschiedenis van de ravijnen onder Neigembos onderzoekt. Deze thesis vormt de basis voor het huidige artikel. Om de historiek van de ravijnsystemen onder Neigembos te reconstrueren werden twee verschillende methoden gehanteerd:

1. De analyse van de topografische drempelwaarden van de ravijnhoofden;
2. De analyse van historisch cartografisch materiaal van Neigembos.

Het huidige artikel zal zich toespitsen op de analyse van het historisch cartografisch materiaal van Neigembos (methode 2). De doelstelling is nagaan welke elementen voorhanden zijn die duiden op een antropogene oorsprong van de ravijnen onder Neigembos. De analyse van de topografische drempelwaarden (methode 1) wordt in dit artikel buiten beschouwing gelaten gezien hiervoor uitgebreide achtergrondkennis vereist is. Voor meer informatie over methode 1 wordt verwezen naar het originele eindwerk.⁵

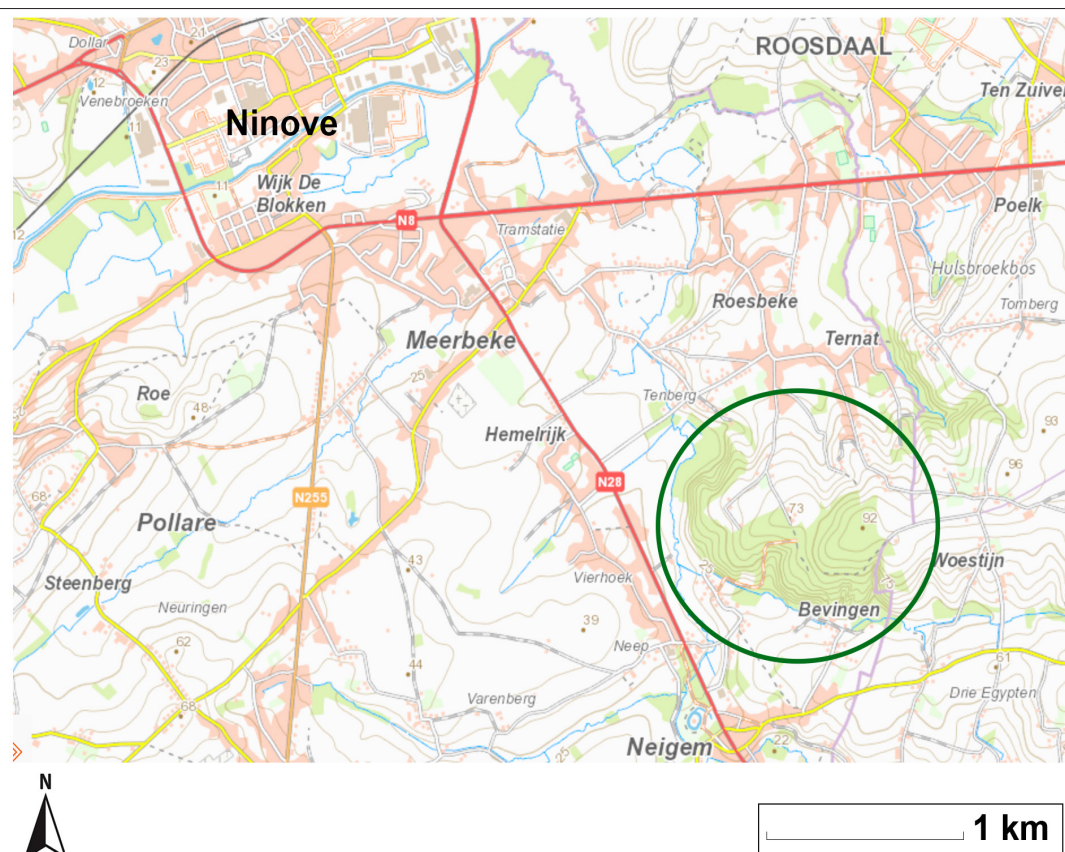
Kenmerken van het studiegebied

Het Neigembos ligt ongeveer 4 kilometer ten zuidoosten van de stad Ninove en 20 kilometer ten westen van Brussel. Het Neigembos is vandaag voornamelijk gelegen op het grondgebied van de deelgemeente Meerbeke. De zuidelijke en oostelijke rand van het bos zijn respectievelijk gelegen in de deelgemeente Neigem en de gemeente Gooik (provincie Vlaams-Brabant).

4. T. VANWALLEGHEM, H.R. BORK, J. POESEN, e.a., "Prehistoric and Roman gullying".

5. J. SCHOTMANS, *Hoe zijn oude ravijnen onder bos ontstaan? Studiegeval: Neigembos*. Masterproef Geografie, KU Leuven (2014), 188 pp.

Topografische kaart van Neigembos en omgeving.
Bron: NGI Topomapviewer, 2012. Kaart van België.
Online beschikbaar op: <http://www.ngi.be/topomapviewer>.

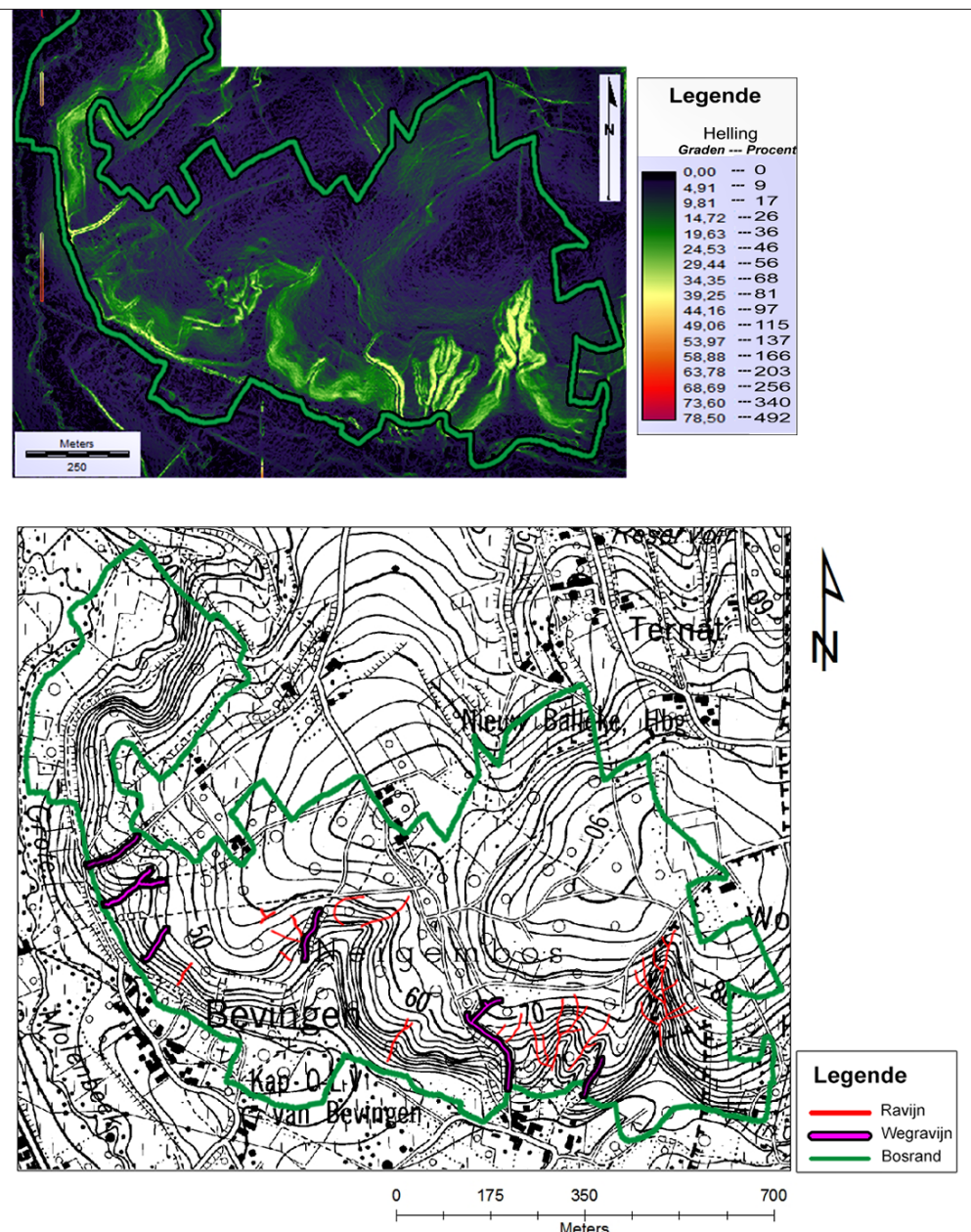

Ravijnkartering - methodologie

De ravijnkartering onder Neigembos gebeurde door middel van twee verschillende methoden: enerzijds het gebruik van LIDAR (Light Detection And Ranging) data. Deze worden ingemeten vanuit een vliegtuig dat periodiek over Vlaanderen vliegt. Deze data werd gebruikt voor de productie van een digitaal hoogtemodel met een resolutie van 2 meter.⁶ Nadien vormde het digitaal hoogtemodel de basis voor de productie van een hellingenkaart van Neigembos.

6. M. VAN DEN ECKHAUT, J. POESEN, F. GULLENTOPS, L. VANDEKERCKHOVE & J. HERVAS, Regional mapping and characterisation of old landslides in hilly regions using LIDAR-based imagery in Southern Flanders. *Quaternary Research* 75 (2011), 721 – 733.

7. J. SCHOTMANS, *Hoe zijn oude ravijnen onder bos ontstaan?*

Anderzijds werd de locatie van de ravijnen in de maanden juli en augustus 2013 opgemeten met GPS-toestel op het terrein. Uiteindelijk werden beide kaarten (hellingenkaart en GPS-kaart) gebruikt voor het uitvoeren van een gedetailleerde ravijnkartering (zie Figuur 3). Voor meer uitgebreide informatie over de methodologie wordt opnieuw verwezen naar het originele eindwerk.⁷

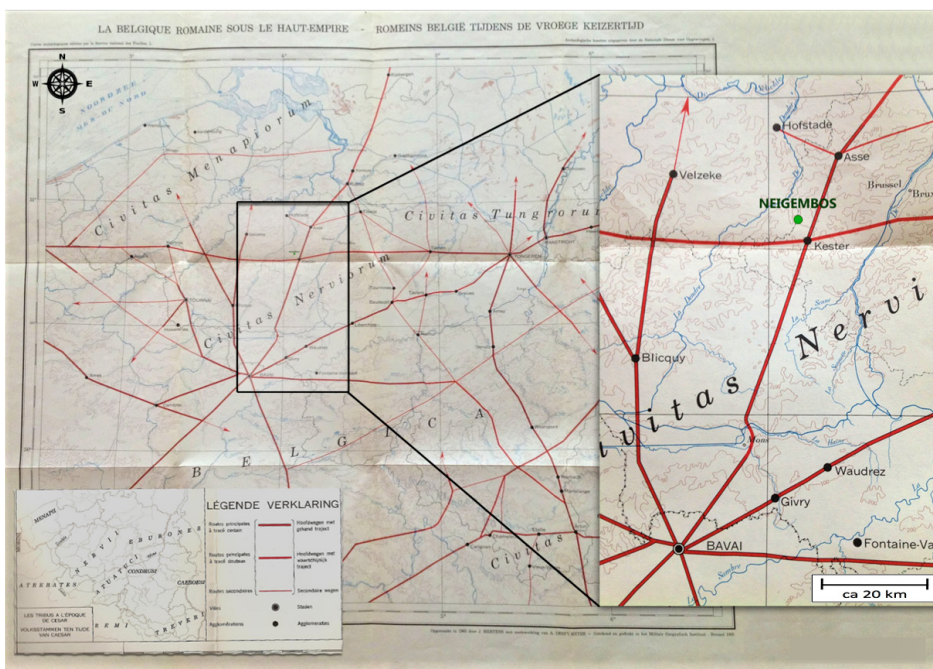
Reconstructiegeschiedenis van de ravijnen

In het kader van de masterproef werd een reeks van verschillende historische kaarten van Neigembos geraadpleegd. Historische kaarten kunnen in sommige gevallen meer informatie verstrekken over het toenmalige landgebruik. Onderstaande tabel geeft een overzicht weer van de geconsulteerde historische kaarten van Neigembos.

Nr.	Periode	Naam kaart	Bron
1	100 v. Chr. - 300	Reconstructiekaart van Romeins België tijdens het Vroege Keizerrijk	Mertens, J. & Despy-Meyer, A., 1968. <i>Archeologische kaarten van België - België in het Romeins Tijdvak</i> ; deel 1: Administratieve indeling, steden, vici en wegen in het vroege Keizerrijk. Brussel. Nationale Dienst voor Opgravingen. 27 pp. (Romeinse reconstructiekaarten van het Vroege en Late Romeinse Keizerrijk vormen een bijlage van het boek)
2	100 v. Chr. - 300	Overzicht van vermoedelijke en vastgestelde Romeinse hoofdroutes in Vlaanderen	Onroerend erfgoed Vlaanderen. <i>Syntar 6: De weg naar het Romeinse wegennet</i> . Online beschikbaar op https://www.onroenderfgoed.be/blog/syntar-6-de-weg-naar-het-romeinse-wegennet
3	1596	Horenbaultkaart	Bibliothèque nationale de France. <i>Horenbaultkaart van het Land van Aalst uit 1596</i> . Online beschikbaar op http://ark.bnf.fr/ark:/12148/cb40737729n
4	1698	Figuratieve kaart van het Neigembos	Kaert Figuratief van de Parochie van Meerbeeck (1698). Online beschikbaar op: https://madeindenderland.be/mediabank/detail/1da90448-21b0-9e99-fd29-286ed25408a3/media/ca1e7846-d567-d968-8d19-5e82f5fd13a0?mode=detail&view=horizontal&q=kaart%20meerbeke&rows=1&page=1&fq%5B%5D=search_s_entity_name:%22Afbeeldingen%22&filterAction
5	1712	Fricx kaart	Geopunt. Fricx kaart. Online beschikbaar op: www.geopunt.be/kaart
-	1728-1729	Kaartboek en legger van Neigem door Pieter van Sinaey	Rijksarchief Gent. <i>Kaartlegger Neigembos opgemaakt door Pieter van Sinaey (1728-1729)</i> . Fonds Baronie van Wedergrate nr. 24.
6	1778	Ferraris kaart	Österreichische Niederlande (1764–1771). Online beschikbaar op: https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-habsburg-netherlands/?layers=osm%2C153&bbox=450098.8896297871%2C6587494.861220913%2C456963.8902326496%2C6590084.165554073
7	1840	Vandermaelen kaart	Geopunt. Vandermaelen kaart. Online beschikbaar op: www.geopunt.be/kaart
8	1859 (Neigem) / 1862 (Meerbeke)	Popp kaart	VRIELINCK Sven, <i>Grootse plannen, de kadastrale Atlas van België van P.C. Popp : genese en datering (1840-1880)</i> , Amsterdam, Amsterdam University Press, 2018, 166 p. (het plan van Meerbeke dateert van 1862 en dat van Neigem uit 1859)
9	1890	Topografische kaart	Campus Bibliotheek Arenberg KU Leuven. <i>Topografische kaart van Neigembos ca. 1890</i> (kaartblad Denderwindeke). Brussel. Militair Cartografisch Instituut van België.
10	1911	Topografische kaart	Militair Cartografisch Instituut van België. <i>Topografische kaart van Neigembos uit 1911</i> (kaartblad Denderwindeke (30/8)). Brussel. Uitgegeven op CD-rom door NGI.
11	1956	Topografische kaart	Campus Bibliotheek Arenberg KU Leuven. <i>Topografische kaart van Neigembos in 1956</i> (Kaartblad Geraardsbergen–Denderwindeke (30/7-8)). Brussel. Nationaal Cartografisch Instituut van België.
12	1977	Topografische kaart	Campus Bibliotheek Arenberg KU Leuven. <i>Topografische kaart van Neigembos in 1977</i> (Kaartblad Geraardsbergen–Denderwindeke (30/7-8)). Brussel. Nationaal Geografisch Instituut van België.
13	1990	Perceel kaart	Lamarcq, D., Franchet, J-L., Vanmaercke-Gottigny, M-C., Cosijns, E., Barbé, A. & De Smet, L. 1990. <i>Het Neigembos doorgelicht</i> . Ninove, V.V.V.-Ninove vzw, 79 pp.

Ravijnkartering op historische kaarten: resultaten en discussie

De geraadpleegde historische kaarten werden in detail bestudeerd op relevante elementen die kunnen duiden op antropogene structuren. Verder werd een projectie van de gekarteerde ravijnen uitgevoerd op een aantal van de historische kaarten. Hiervoor werden enkel de kaarten uit hogerstaande tabel geselecteerd die het Neigembos in voldoende detail weergeven. Op die manier kan nagegaan worden of een verband bestaat tussen de cartografische elementen op de historische kaarten en de gekarteerde ravijnen. Er worden drie grote tijdsblokken onderscheiden binnen de geraadpleegde historische kaarten: de Romeinse periode, het Ancien Régime en de Nieuwste Tijd.

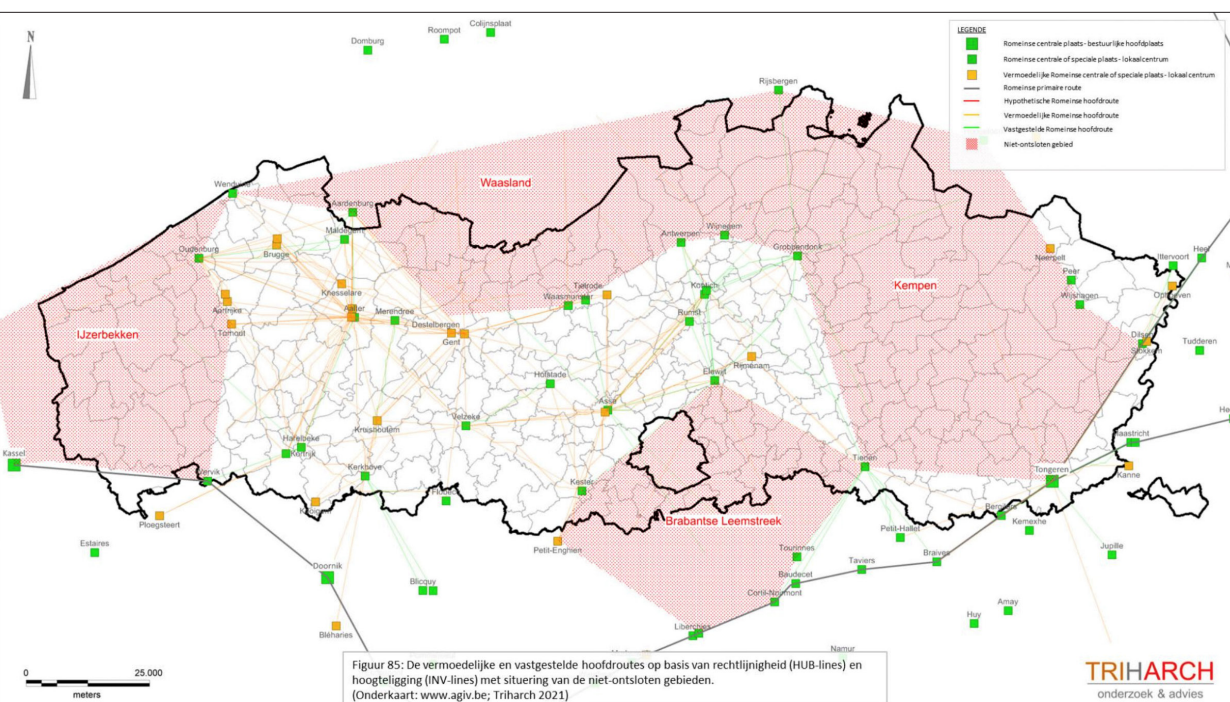
Kaartnummer 1.

De Romeinse periode (100 v. Chr. – 300)

Kaartnr. 1 toont een reconstructiekaart van België tijdens het Vroege Romeinse Keizerrijk (ca. 57 v. Chr.). Uit deze kaart wordt duidelijk dat destijds op ca. acht kilometer ten zuidoosten van Neigembos de Romeinse vicus Kester aanwezig was. Deze vicus bevond zich op de kruising van twee belangrijke Romeinse verkeersassen: een noord-zuid verbinding tussen Bavaï en Asse en een west-oost richting gaande van Kortrijk naar Tongeren.

8. T. SOENS, Gallo-Romeinen en Franken te Denderwindeke. *Het Land van Aalst*, 49 nr. 3 (1997), 211-228

Recent onderzoek heeft aangetoond dat vermoedelijk een Romeinse hoofdroute liep tussen Kester en Velzeke. (kaartnr. 2). Daarbij valt op dat deze route in de directe omgeving van Neigembos gesitueerd kan worden. Deze route passeerde wellicht het huidige dorp Denderwindeke, dat gelegen is op een afstand van minder dan 5 km van het Neigembos. Uit eerder onderzoek is gebleken dat verscheidene vondsten werden gedaan in Denderwindeke die dateren uit de Gallo-Romeinse periode hetgeen kan duiden op de aanwezigheid van Romeinse bewoning.⁸ Een rechtstreekse relatie met de ravijnen onder Neigembos kan niet afgeleid worden uit deze gegevens. Daarentegen toont deze informatie aan dat 2.000 jaar geleden al menselijke activiteit aanwezig was in de directe omgeving van Neigembos.

Kaartnummer 2.

Figuur 85: De vermoedelijke en vastgestelde hoofdroutes op basis van rechtlijnigheid (HUB-lines) en hoogteligging (NVV-lines) met situering van de niet-ontsloten gebieden. (Onderkaart: www.agiv.be; Triharch 2021)

TRIHARCH
onderzoek & advies

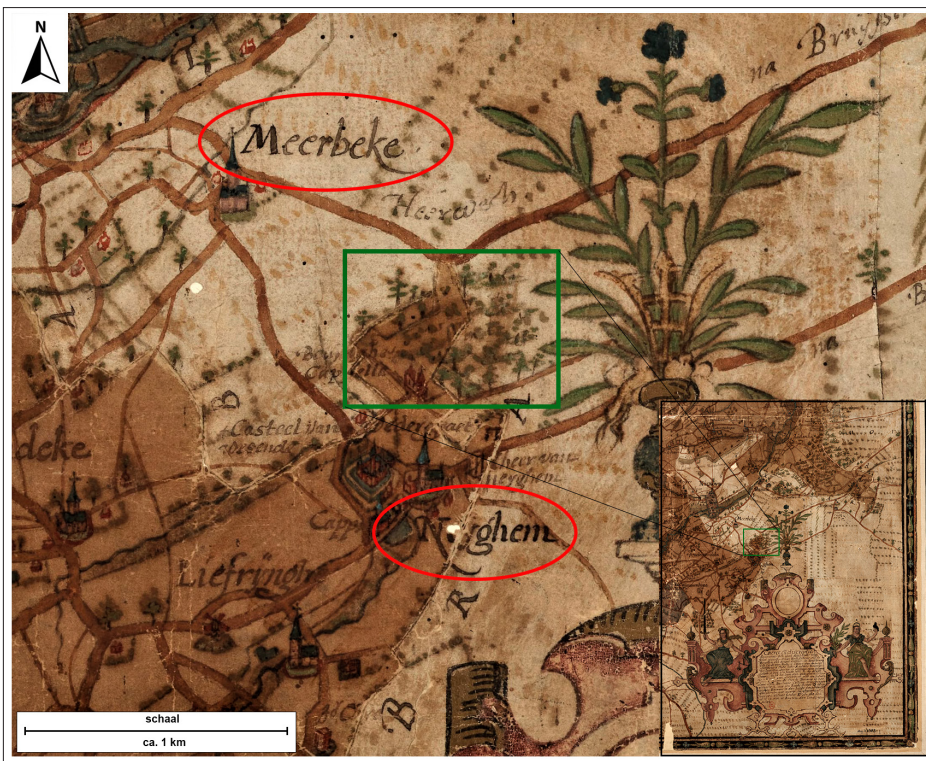
Periode van het Ancien Régime (1500-1789)

Kaartnr. 3 geeft een uitsnede weer van de Horenbaultkaart van het Land van Aalst uit 1596. Dit is de eerste kaart die, weliswaar figuratief, het Neigembos weergeeft. De schaal van de kaart laat niet toe het individueel gebruik van de percelen onder Neigembos na te gaan. Niettemin toont de Horenbaultkaart aan dat Neigembos destijds al bosgebied was. De aanwezige kleurzones verwijzen naar 2 verschillende politieke regio's waartoe deze gebieden destijds behoorden: het donkergekleurd gebied is Neigem en Graafschap Vlaanderen (de dorpsgrenzen voor 1805) terwijl het gebied in lichtere kleur tot hertogdom Brabant behoort (Meerbeke en Gooik).⁹ Hiermee illustreert de Horenbaultkaart duidelijk dat de grens van het Graafschap Vlaanderen en het Hertogdom Brabant dwars doorheen Neigembos liep.

9. Info Georges Vande Winkel, waarvoor dank.

10. Inventaris Onroerend Erfgoed, *Onze-Lieve-Vrouwekerk Bevingen* (2022) Online beschikbaar op: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/9441>

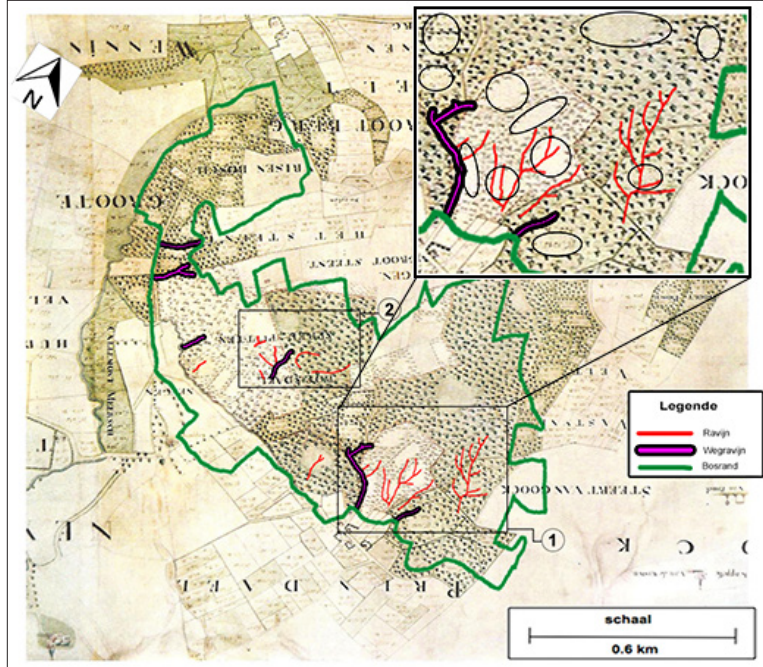
11. J. SCHOTMANS, *Hoe zijn oude ravijnen onder bos ontstaan?*

Kaartnummer 3.

Net ten zuiden van de locatie van Neigembos op de Horenbaultkaart staan de woorden "Bevinghe Cappelle" en "Casteel Van Wedergraet" geschreven. De Bevinghe kapel betreft het Onze-Lieve-Vrouwekerkje te Bevingen die in de tweede helft van de 12^e eeuw werd opgebouwd door de heren van Wedergrate. Dit was de oorspronkelijke parochiekerk van Neigem en vanaf 1265 werd deze een bedevaartkapel.¹⁰ Dit leert dat er quasi permanente menselijke aanwezigheid was vanaf de tweede helft van de twaalfde eeuw in de directe omgeving van Neigembos.

In de regio rondom Neigembos bestaat vandaag een legende over de ravijnen onder Neigembos die al voor verschillende generaties mondeling wordt doorgegeven. Tijdens de Middeleeuwen was het in perioden van de pest verboden voor pestlijders zich te verplaatsen over het grondgebied van andere dorpen zodoende verdere verspreiding van de infectieziekte te verhinderen. Daarbij werden één of meerdere ravijnen onder Neigembos gebruikt als doorgangsweg naar andere dorpen of voor het transport van lijken met paard en kar.¹¹ Deze legende wordt vermeld omdat deze in de kern vaak een vorm van waarheid met zich meedraagt.

Kaartnummer 4.

De 4de kaart die werd geraadpleegd dateert uit 1698. Dit betreft de eerste detailkaart van Neigembos die werd teruggevonden. Op deze kaart wordt Neigembos opgedeeld in twee verschillende kleurzones: een donkergroene en lichtbruine zone die respectievelijk behoorden tot het grondgebied van de dorpen Meerbeke (Hertogdom Brabant) en Neigem (Graafschap Vlaanderen). Verder kan opgemerkt worden dat de kaart uit 1698 verscheidene lege plekken weergeeft in Neigembos. De bron van de kaart vermeldt echter niet de betekenis van deze lege plekken.

Het kan gesteld worden dat de auteur van de kaart deze lege plekken destijds als een relevant gegeven moet beschouwd hebben gezien deze talrijk aanwezig zijn in Neigembos. Mogelijk kunnen de lege plekken gezien worden als vaghe percelen zoals beschreven in het kaartboek en legger van Neigem opgemaakt door Pieter van Sinaey (1728-1729) (zie verder). Tot slot toont deze kaart aan dat er verschillende wegen doorheen Neigembos liepen. Dit laatste is geen verrassend element gezien uit de Horenbaultkaart is gebleken dat Neigembos in het grensgebied lag van het Graafschap Vlaanderen en het Hertogdom Brabant. Wat de functie betreft van de diverse lege plekken in Neigembos op de kaart van 1698 worden drie verschillende hypothesen voorgesteld:¹²

1. Het zijn boskapplaatsen waar destijds hout werd verzameld;
2. Het zijn locaties in het bos waar lokaal vee kon grazen;
3. Het zijn plaatsen binnenin het bos die tijdelijk werden gewijzigd in akkerland voor het telen van gewassen.

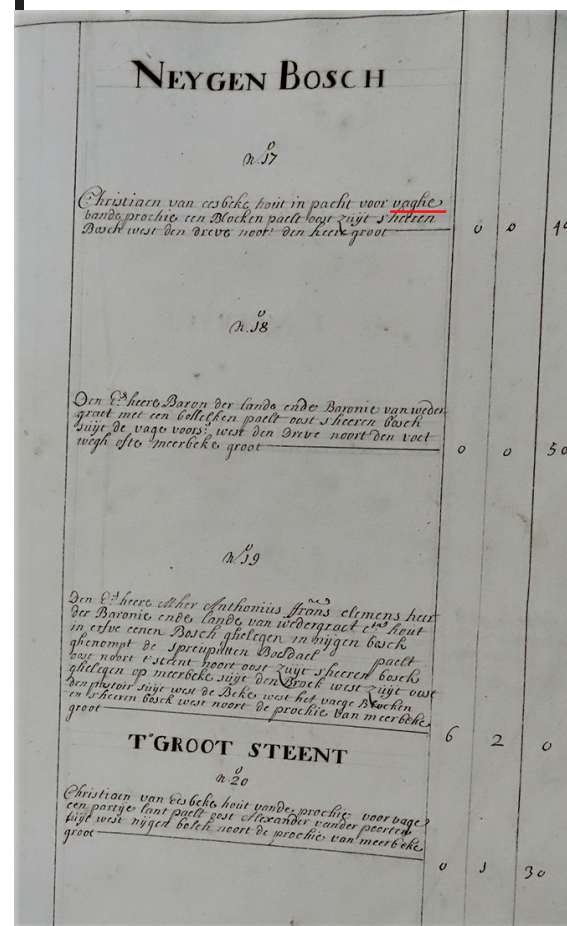
Elk van hogerstaande hypothesen impliceert dat bepaalde zones in het bos – weliswaar vaak tijdelijk – ontbost worden. Dat heeft als gevolg dat deze zones blootgesteld worden aan bodemerosie door water. Een dergelijke blootstelling kan ervoor zorgen dat tijdens niet-frequente maar intense regenbuien ravijnen kunnen ontstaan. Als bepaalde zones ooit al dan niet tijdelijk werden omgezet in akkerland, kan dit vandaag nog teruggevonden worden in de fosforgehaltes van de bodem.¹³ Een bijkomend argument voor hogerstaande hypothesen blijkt uit de kaartboek en legger van Neigem opgemaakt door Pieter van Sinaey in 1728-1729. In één van de leggers worden bepaalde percelen onder Neigembos expliciet omschreven als “vaghe”.

12. G. TACK, P. VAN DEN BREMTE, M. HERMY, G. CHARLIER, G. DE MAEYER, W. VERELST & S. AERTS, *Bossen van Vlaanderen*, Leuven, Davidsfonds (1993), 320 pp.

13. J. SCHOTMANS, *Hoe zijn oude ravijnen onder bos ontstaan?*

Kaartlegger Neigembos

Bron: Rijksarchief Gent. Kaartlegger Neigembos opgemaakt door Pieter van Sinaey (1728-1729). Fonds Baronie van Wedergrate nr. 24.

Vandaag worden bossen en bosbeheer te vaak gezien als een autonome activiteit in handen van bos-, natuurbeheerders of privé-personen die geen relatie hebben met de landbouw. Het vroegere bosbeheer moet echter gezien worden als een verlengstuk van de landbouw. Bij dat laatste hoorde ook het tijdelijk, bijvoorbeeld een paar jaar na de kap, inzaaien van gewassen. Een groot deel van de toenmalige landgebruiksvormen waren combinaties met de landbouw die we ons vandaag nog nauwelijks kunnen voorstellen.¹⁴ De percelen die de term *vaghe* toebedeeld krijgen in de legger en het kaartboek van Pieter van Sinaey kunnen een verwijzing zijn naar dergelijke soort praktijken in Neigembos. De projectie van de gekarteerde ravijnen op de kaart uit 1698 leert dat een aantal lege plekken duidelijk samenvallen of in de nabijheid liggen van ravijnen of ravijntakken (zie kaartnummer 4).

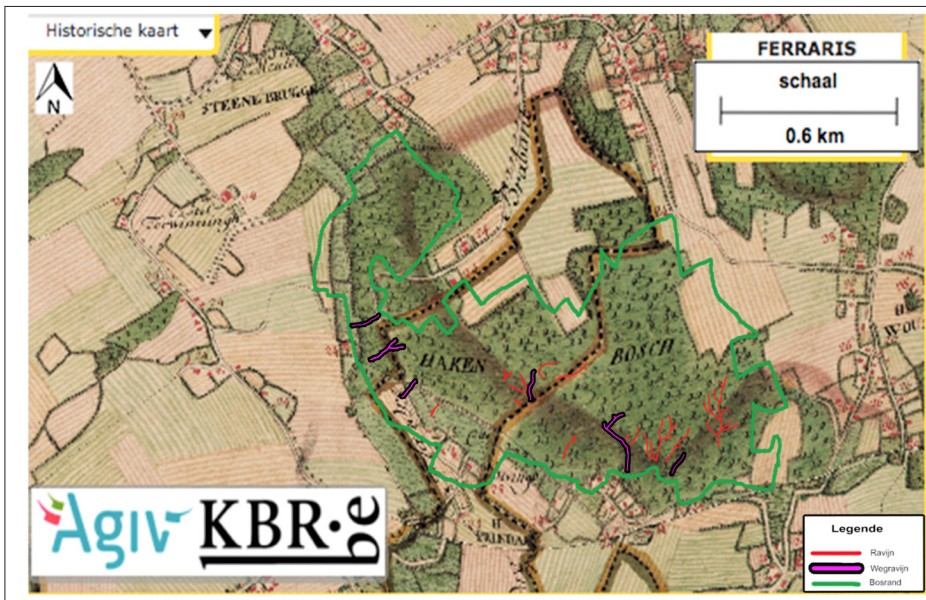
14. J. SCHOTMANS, *Hoe zijn oude ravijnen onder bos ontstaan?*
15. G. TACK, P. VAN DEN BREMT, M. HERMY, e.a., *Bossen van Vlaanderen*.
16. G. BALLEET, *De Kapel van het Heilig Kruis te Gooik: Woestijnkapel, Gooik, Gemeentebestuur Gooik (1997)*.
17. Info Georges Vande Winkel.

Kaartnummer 5.

De Fricxkaart uit 1712 (kaartnr. 5) toont in tegenstelling tot de kaart uit 1698 veel minder detail. De stad Ninove en de dorpen errond worden weergegeven. Echter kan de vermoedelijke steile helling onder Neigembos teruggevonden worden op de Fricxkaart via de hellingstreepjes net ten westen van het woord 'Stijne'. Etymologisch gezien kan de naam "Stijne" herleid worden tot het Middeleeuws woord 'Wastyne'. Tijdens de Middeleeuwen waren dergelijke wasteynes zeer talrijk aanwezig in Vlaanderen.¹⁵ De wasteynes waren vaak onbebouwde gronden zonder een maatschappelijk toegekende functie. Het gebeurde af en toe dat plaatselijke veehouders hun vee lieten grazen op deze gronden.¹⁶ Het valt op dat op de kaart van 1698 ook de opschriften "Neygen het groot Steent" en "Vastyne" respectievelijk net ten noorden en ten oosten van Neigembos worden vermeld. Etymologisch kunnen beiden gerelateerd worden aan de Middeleeuwse wasteynes.

Kaartnr. 6 toont een uittreksel van de Ferrariskaart rond ca. 1778. Deze kaart bevestigt dat destijds bosvegetatie aanwezig was in Neigembos. Verder wordt ook de steile helling onder het bos opnieuw weergegeven door middel van bruingekleurde hellingstreepjes doorheen het bos. Het kan opgemerkt worden dat Neigembos op de Ferrariskaart de naam "Haken Bosch" heeft. Voor zover gekend komt deze benaming enkel voor de Ferrariskaart en heeft dit vermoedelijk zijn oorsprong in een foutieve interpretatie van de dialectische uitspraak van Neigembos.¹⁷ De Ferrariskaart bevestigt dat het Neigembos nog steeds gelegen is in het grensgebied tussen het Graafschap Vlaanderen en het Hertogdom Brabant. Deze kaart toont aan dat de toenmalige grens doorheen Neigembos liep. Een projectie van de gekarteerde ravijnen op de Ferrariskaart toont aan dat nagenoeg alle ravijnen voorkomen op de steile helling onder Neigembos. Dit komt overeen met actuele terreinobservaties.

Kaartnummer 6.

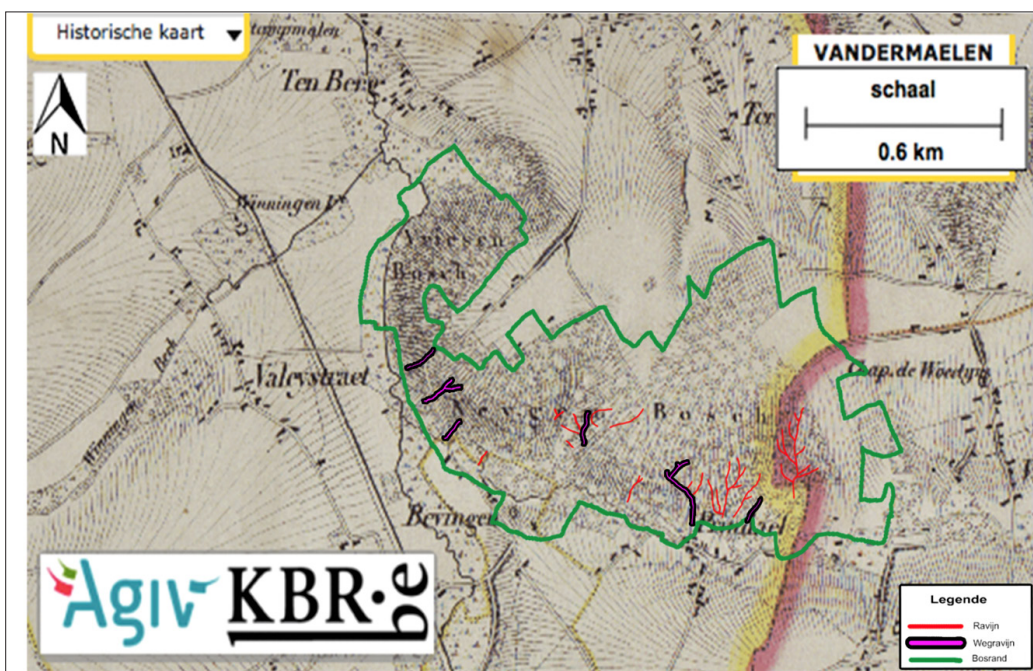
De Nieuwste Tijd (1789 - heden)

De eerste kaart uit de Nieuwste Tijd (kaartnr. 7) betreft de Vandermaelen kaart die werd geproduceerd rond 1840. Deze kaart geeft de topografie onder Neigembos weer in de vorm van hellingsstreepjes. Een paar holle wege kunnen herkend worden op de Vandermaelen kaart. Een reconstructie van het toenmalig landgebruik onder Neigembos laat deze kaart niet toe. Gelet op de vermelding van de naam 'Neygem Bosch' op de Vandermaelen kaart kan aangenomen worden dat het gebied destijds in gebruik was als bosgebied. Het kan opgemerkt worden dat de Vandermaelen kaart de eerste kaart is waarop geen verwijzing meer gemaakt wordt naar het Graafschap Vlaanderen en het Hertogdom Brabant.

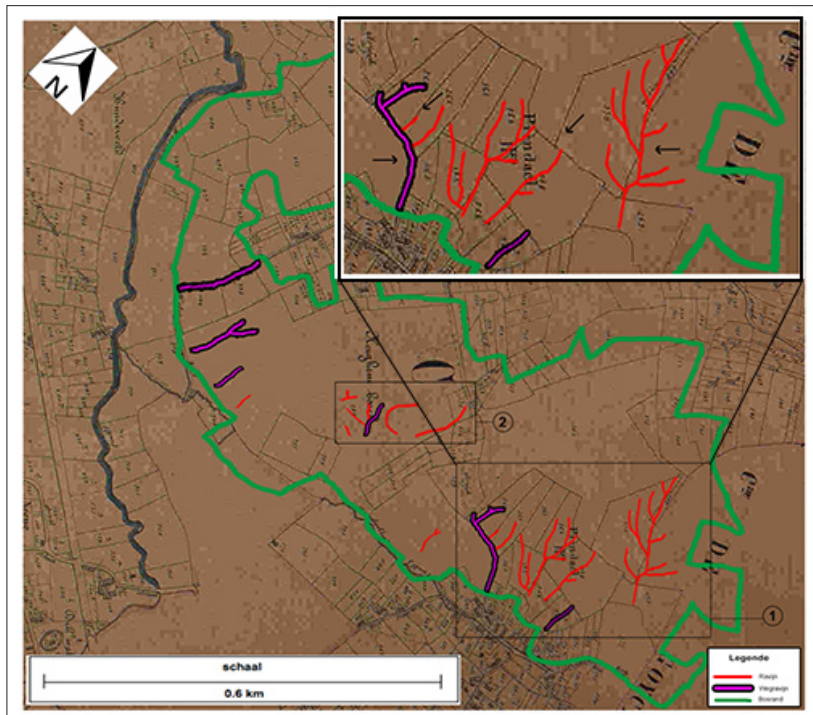
18. Info Georges Vande Winkel.

19. Info Georges Vande Winkel.

Met de onafhankelijkheid van België in 1830 werd het grondgebied ingedeeld in verschillende provincies welk zijn oorsprong vindt in de Franse periode (indeling van departementen).¹⁸ De grens tussen Oost-Vlaanderen en toenmalige Brabant kan herkend worden in het oostelijke deel van Neigembos (de dikke gele lijn). Ook na de onafhankelijkheid van België blijft Neigembos zich dus bevinden in een grensgebied. De gemeentegrenzen tussen o.a. Neigem en Meerbeke worden aangeduid via de dunne gele lijnen. Na de grenswijziging van 1805 ligt het Neigembos nu nagenoeg volledig op het grondgebied van Meerbeke.¹⁹

Kaartnummer 7.

Kaartnummer 8.

Een projectie van de gekarteerde ravijnen op de Vandermaelen kaart toont aan dat het meest oostelijk ravijn samenvalt met de provinciegrens in het oostelijk deel van Neigembos. In het verleden werden duidelijk zichtbare structuren in het landschap vaak gebruikt als een afgesproken grens. Het meest oostelijk ravijn onder Neigembos vormt hier geen uitzondering op.

20. M. STANKOVIANSKY, 'Historical evolution of permanent gullies in the Myjava Hill Land, Slovakia', *Catena* 51 (2003), 223-239; W. ZGLOBICKI & B. BARAN-ZGLOBICKA, 'Gullies as an indicator of human impact on loess landscape (case study: North Western Part of Lublin Upland, Poland)', *Zeitschrift für Geomorphologie* 55 (2011), 119-137.

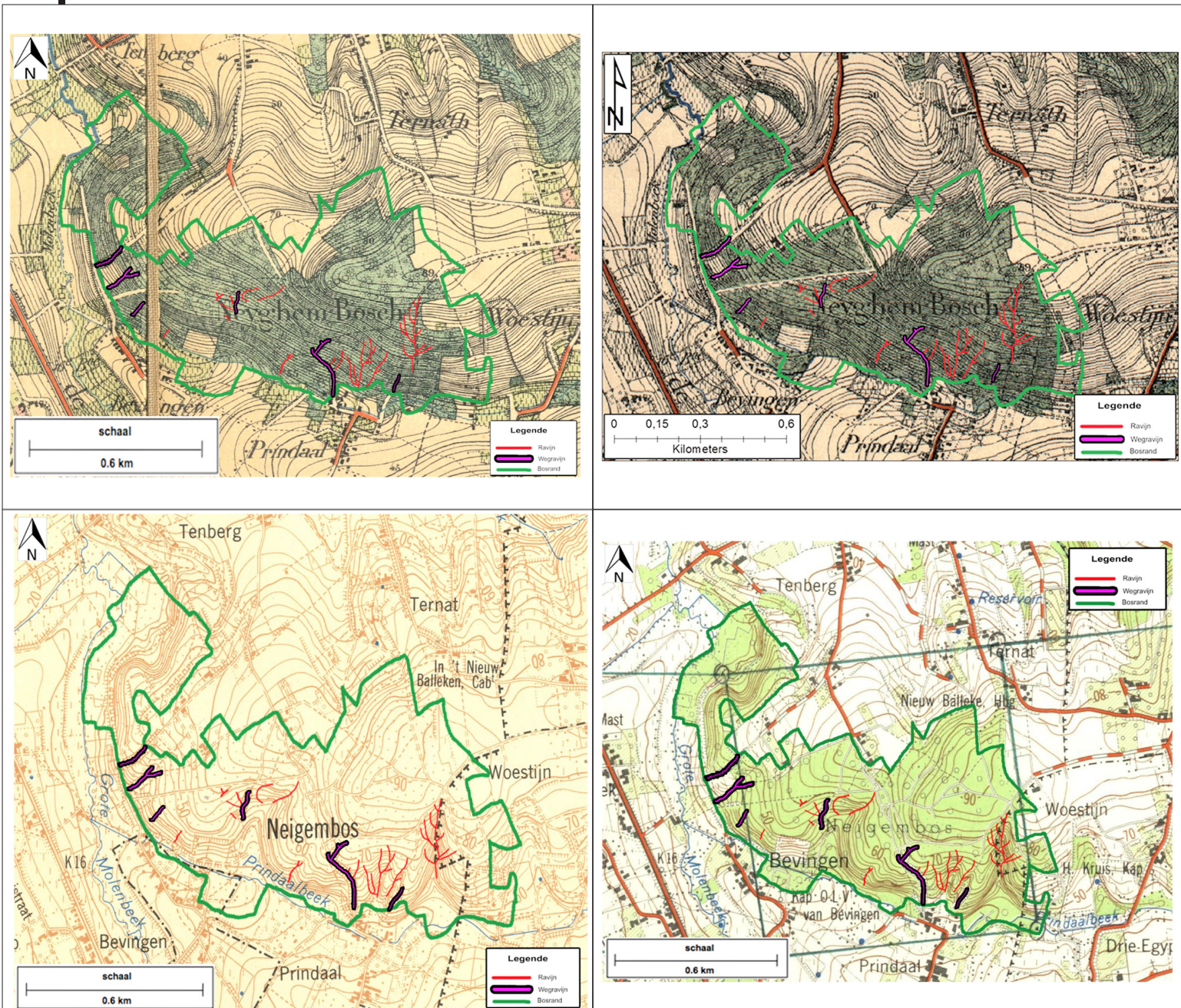
Kaartnr. 8 geeft een uitsnede weer van de kadastrale percelenkaart van de gemeente Meerbeke opgemaakt door Philippe-Christian Popp in 1862. Dit is de eerste kaart die gedetailleerde perceelgrenzen weergeeft. De bijhorende kaartlegger geeft een overzicht van de 'soort der eigendommen'. Dit verwijst naar het type constructies (bijvoorbeeld huizen, kerk, etc.) of landgebruik zoals bos, hooiland, boomgaard, enzovoort. Hieruit blijkt dat Neigembos destijds in gebruik was als bosgebied. Een projectie van de gekarteerde ravijnen op de Popp kaart leert dat een aantal ravijnen een goede overeenkomst vertonen met voormalige perceelgrenzen onder Neigembos. Inzake de overeenkomst tussen de gekarteerde ravijnen en een aantal perceelgrenzen onder Neigembos op de Popp kaart kunnen twee verschillende hypothesen worden geformuleerd:

1. De ravijnen dateren uit de periode vóór de Popp kaart;
2. De ravijnen zijn ontstaan door kleinschalige ontbossingen in Neigembos.

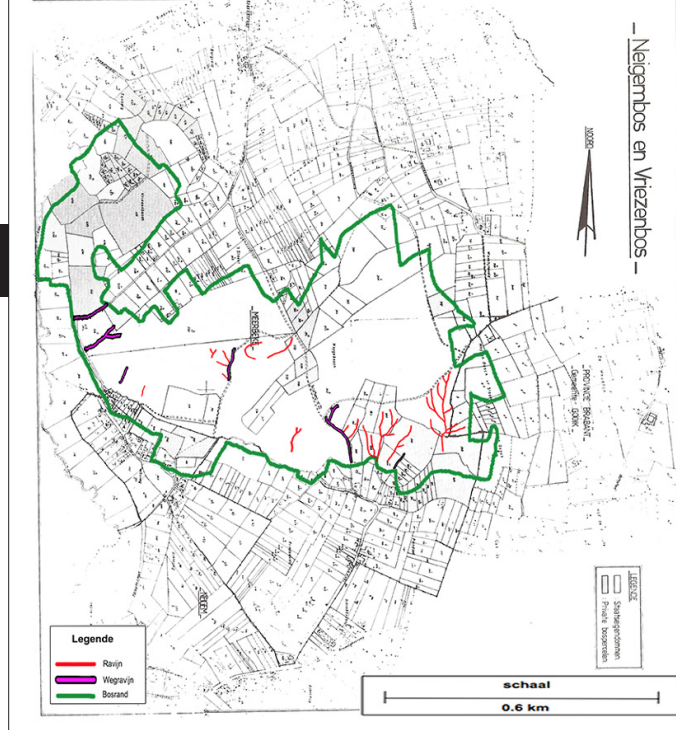
De eerste hypothese verwijst naar de ligging tussen de ravijnen en de perceelgrenzen zonder een specifiek ontstaansmechanisme te definiëren. De tweede hypothese reikt daarentegen een ontstaansreden aan dat de overeenkomst tussen een aantal ravijnen en perceelgrenzen onder Neigembos op de Popp kaart zou kunnen verklaren. Kleinschalige ontbossing maakt het bodemoppervlak immers minder resistent tegen erosieve kracht van neerslagdruppels. Lineaire landschapselementen zoals perceelgrenzen kunnen daarbij aanleiding geven tot geconcentreerde afvoer in het landschap tijdens een regenbui met grote neerslagintensiteit. Dit in combinatie met een steile hellingen in het landschap kan ervoor zorgen dat op relatief korte tijd insnijding optreedt en geultjes en ravijnen worden gevormd. Eerder onderzoek in Myjava Hill Land (noordoosten van Slowakije) en Wawolnica (zuidoosten van Polen) heeft aangetoond dat er een duidelijke relatie bestaat tussen de locatie van ravijnen onder bos en historisch menselijke structuren zoals voormalige (akker) perceelgrenzen.²⁰

Het geconsulteerde kaartmateriaal vanaf eind 19de eeuw tot en met eind 20ste eeuw en bijhorende projectie (kaartnr. 9, 10, 11, 12 en 13) bevestigen eerdere vaststellingen, met name dat enkele ravijnen overeenstemmen met ingetekende holle wegen en de meerderheid van de ravijnen dient gesitueerd te worden op de steile zuid gerichte helling onder Neigembos. Kaartnr. 13 geeft een percelenkaart van Neigembos weer uit 1990. Een vergelijking tussen de kaart uit 1698 (kaartnr. 4), de Popp kaart (kaartnr. 8) en de kaart uit 1990 (kaartnr. 13) leert dat de perceelgrenzen op de zuidelijke rand van Neigembos nagenoeg ongewijzigd zijn gebleven. Dit wijst erop dat deze perceelgrenzen vandaag al meer dan 300 jaar oud zijn en mogelijk dateren uit een vroegere periode.

Van links naar rechts, boven naar onder: kaartnummer 9, 10, 11 en 12.

Kaartnummer 13.

Besluit

In voorliggend artikel werd de ontstaansgeschiedenis van de ravijnen onder Neigembos onderzocht door middel van analyse van historisch kaartmateriaal. Daarbij werd opzoek gegaan naar welke elementen voor handen zijn die duiden op een antropogene oorsprong van de ravijnen onder Neigembos.

Onderstaande argumenten ondersteunen deze hypothese:

- De antropogene impact in het grensgebied door de eeuwen heen: het gebruik van de ravijnen als routes door pestlijders in de Middeleeuwen, quasi permanente menselijke aanwezigheid vanaf de tweede helft van de twaalfde eeuw in directe omgeving van Neigembos en aanwezigheid van verschillende wegravijnen (grensgebied);
- De historische kaart uit 1698 (kaartnr. 4) die verschillende lege zones weergeeft in Neigembos wat een bewijs vormt voor een mogelijk kleinschalig maar ander landgebruik binnenin Neigembos;
- Het kaartboek met bijhorende legger opgemaakt door Pieter Pieter van Sinaey in 1728-1729 waarbij bepaalde percelen in Neigembos als “vaghe” worden beschreven;
- De overeenkomst van de gekarteerde ravijnen en oude perceelgrenzen op de Popp kaart (ca. 1840) (kaartnr. 8);
- De aanwezigheid van gemene gronden in ‘De Woestijn’ net ten oosten van Neigembos. Dit kan mogelijk een brongebied van oppervlakkige afvoer geweest zijn;
- De ruimtelijke spreiding van de ravijnen: indien de ravijnen als smeltwatervalleien ontstaan zouden zijn, zou men verwachten dat er veel meer van deze ravijnen worden aangetroffen in de omgeving van Neigembos en op andere locaties in Vlaanderen. Dit is echter niet het geval.

Om de nieuwe, voorgestelde hypothese verder te onderzoeken is er nood aan een uitgebreid bodemonderzoek. Zo kunnen er boringen uitgevoerd worden ter hoogte van de vroegere puinwaaiers. Als daarbij een fossiele bodemhorizont wordt aangetroffen op bepaalde diepte, kan dit bewijs vormen voor een periglaciale oorsprong. Aanvullend kan een koolstofdatering inzichten brengen over de ouderdom van de puinwaaiers. De tijdelijke omzetting van bos naar akkerland in het verleden kan onderzocht worden door de fosforgehaltes in de bodem na te gaan. Tot slot kan een archeologisch onderzoek uitgevoerd worden waarbij opzoek gegaan wordt naar sporen van een ander landgebruik in historische tijden.

Bezwaren tegen Van Droogenbroecks nieuwe toeschrijvingen en datering van de ‘Vita Berlendis’

Dirk Van de Perre

Verantwoording

Ik heb deze tekst in 2012 geschreven, als reactie op een artikel van F.J. Van Droogenbroeck in Eigen Schoon en De Brabander van 2011, waarin hij een nieuwe datering geeft van de Vita Berlendis, abt Hugo van Lobbes als de auteur ziet en Gerard I, bisschop van Kamerijk, als de opdrachtgever. Omdat een aantal van mijn eerdere inzichten omtrent de Vita Berlendis door Van Droogenbroeck achteloos van tafel werden geveegd – wat zijn goed recht is – maar ik van oordeel was en nu nog ben, op basis van mijn kennis van het Meerbeekse en Ninoofse dossier, dat Van Droogenbroeck een aantal historische gegevens veronachtzaamd heeft, stuurde ik een repliek naar de redactie van Eigen Schoon en De Brabander. Nadat de redactie mijn tekst aan Van Droogenbroeck had doorgestuurd voor een reactie en die furieus reageerde, heb ik aan de redactie laten weten dat ik mijn artikel terugtrok, niet omdat ik niet meer overtuigd was van mijn bezwaren, maar omdat ik wou vermijden dat het debat tussen Van Droogenbroeck en mij zou ontaarden en zo de goede verstandhouding tussen beide regionale historische tijdschriften zou vertroebeld worden. Ik heb me sindsdien, behalve in een artikel van 2012, ‘De heilige Berlendis en het klooster van Moorsel’ (verschenen in Een maagd belaagd. 1300 jaar Heilige Gudula in 20 cultuurhistorische bijdragen, De Faluintjes, 2012, p. 70-84), niet meer met dit dossier ingelaten. Nu ik na 10 jaar mijn tekst uit 2012 opnieuw ter hand neem, blijf ik ervan overtuigd, dat mijn bezwaren en vragen van toen, ook vandaag nog relevant zijn. Ik presenteer de tekst nu in Het Land van Aalst als een bijdrage tot een wetenschappelijk debat, dat, gelet op mijn leeftijd, niet meer door mij zal gevoerd worden. Met dit artikel wil ik mijn kennis die ik door jaren onderzoek in dit dossier heb opgebouwd, voor anderen toegankelijk maken en blijvend beschikbaar stellen. De tekst van 2012 is ingekort, hier en daar aangepast, er zijn illustraties toegevoegd, maar in essentie is het dezelfde als die van 2012.

Inleiding

In zijn artikel *Hugo van Lobbes (1033-1053), auteur van de Vita Amalbergae viduae, Vita S. Reinildis en Vita S. Berlendis* van Frans J. Van Droogenbroeck, verschenen in *Eigen Schoon en De Brabander* vangt de auteur op het eerste gezicht drie vliegen in één klap.¹ De kern van zijn betoog is de nieuwe datering (1049-1051) van de tekst van de *Vita Berlendis* en de identificatie van de mysterieuze H., monnik van Lobbes, met abt Hugo van Lobbes en van de opdrachtgever met bisschop Gerard I van Kamerijk.

1. F.J. VAN DROOGENBROECK, ‘Hugo van Lobbes (1033-1053), auteur van de *Vita Amalbergae viduae*, *Vita S. Reinildis* en *Vita S. Berlendis*’, in *Eigen Schoon en De Brabander (ESDB)*, 94 (2011), p. 367-402. Daarmee inhoudelijk nauw samenhangend ID., ‘Paltsgraaf Wigerik van Lotharingen, inspiratiebron voor de legendarische graaf Witger uit de ‘Vita Gudilae’, in *ESDB*, 93 (2010) p. 113-136. Teksten door Van Droogenbroeck geschreven na 2011 over de materie van middeleeuwse heiligenlevens zijn hier uiteraard niet in rekening gebracht. Voor wat de *Vita Berlendis* betreft, heeft, voor zoverre mij bekend, Van Droogenbroeck zijn conclusies niet meer gewijzigd. Terloops wijs ik erop van mijn familienaam niet ‘Van der Perre’ is, zoals Van Droogenbroeck mij steeds verkeerdelijk noemt, maar Van de Perre.

Ik wens enkele argumenten te formuleren waarom ik, gelet op mijn kennis van het Berlendisdossier en de geschiedenis van Meerbeke, Van Droogenbroecks nieuwe datering en toeschrijvingen van de *Vita Berlendis* onwaarschijnlijk acht.² De gevolgen van mijn kritiek voor de datering en de toeschrijving van het auteurschap van de twee andere genoemde *Vitae* laat ik hier buiten beschouwing.

De kwestie van de twee kerken te Meerbeke

Van Droogenbroeck ontkent in zijn artikel het bestaan tijdens de middeleeuwen van twee kerkgebouwen te Meerbeke, een Sint-Pieterskerk en een Sint-Berlendiskerk. Hij noemt dit “een bevreesde overtuiging” van plaatselijke historici en heeft het over een “denkbeeldige tweede kerk” of over een “virtueel gebouw”. Hij ontkent eveneens dat dit gegeven in de tekst van de *Vita Berlendis* zou voorkomen.³ Deze kwestie is uitermate belangrijk, omdat, indien dit gegeven wel in de tekst voorkomt en er werkelijk twee kerken te Meerbeke hebben gestaan, de tekst van de *Vita Berlendis* slechts kan geschreven zijn na de bouw van de tweede kerk. Hier mijn argumenten, waarom ik meen dat Van Droogenbroeck zich in beide punten vergist.

Externe bronnen over de twee kerken in Meerbeke

Weinig zaken zijn zo uitvoerig en zo langdurig geattesteerd door eigentijdse bronnen als het gegeven van de twee kerkgebouwen in het middeleeuwse Meerbeke. Ik geef een overzicht:

*Het ‘terrier’ van Pierre de Goux, kanselier van Bourgondië, uit 1468.*⁴

In de oudere literatuur over Meerbeke – ik verwijs naar Alphonse Wauters en Jan Verbesselt – is deze bron onbekend. Maar ook zonder die bron kwamen zowel Wauters als Verbesselt op basis van andere teksten, toch al tot de conclusie dat er te Meerbeke tijdens de middeleeuwen twee kerken naast elkaar op het kerkhof stonden.⁵

In het ‘*terrier*’ van Pierre de Goux uit 1468 wordt dit gegeven zeer uitvoerig en zeer duidelijk beschreven.⁶ Te Meerbeke staan twee kerken naast elkaar op het kerkhof, de oude voormalige parochiekerk, toegewijd aan Sint-Pieter, de oude patroon van het dorp, en de nieuwe, grotere actuele parochiekerk, toegewijd aan de plaatselijke heilige Berlendis. De functie van beide gebouwen wordt nauwkeurig omschreven: in de oude kerk staat de doopvont, een deel ervan wordt als kapel gebruikt voor het uitoefenen van de kapelanie van Sint-Pieter, belast met één mis per dag, en in het andere deel huist de school. De nieuwe, grote en ruime kerk met toren en meerdere altaren is de actuele parochiekerk. Ze is gebouwd met het geld dat de pelgrimage naar het graf van Berlendis opbracht. In deze parochiekerk is het kapittel van vier kanunniken gevestigd, dat er zijn getijdengebied houdt. Er zijn eveneens vier kapelanieën aanwezig elk met een kapelaan die koorverplichting heeft. In deze kerk bevindt zich het zilveren schrijn met het lichaam van Berlendis. Meerbeke kent twee kerkwijdingsfeesten, een op 22 juli (Maria Magdalena) voor de Berlendiskerk en een op 29 juni (feest van Petrus en Paulus) voor de Sint-Pieterskapel. Op 29 juni wordt de kapittelliturgie uitzonderlijk in de Sint-Pieterskapel gehouden. Nooit wordt door Pierre de Goux de Sint-Pieterskapel parochiekerk genoemd, en steeds wordt de actuele parochiekerk met de Berlendiskapittelkerk vereenzelvigd.

Ik geef drie teksten (in vertaling) uit een achttal die in dit boek over de parochiekerk en de kapel van Sint-Pieter handelen. “Eveneens en samen met dat, moet men weten

2. D. VAN DE PERRE, ‘De Vita Sanctae Berlendis en de Miracula Sanctae Berlendis. Tekstraditie, datering, auteurschap en historische kritiek’, in *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 8 (2005), p. 7-46; ID., ‘De eerste Sint-Pieterskerk en de middeleeuwse Sint-Berlendiskapittelkerk van Meerbeke’, in *Het Land van Aalst (HLVA)*, 57 (2006), p. 81-113; ID., ‘De middeleeuwse Berlendisverering te Meerbeke’, in *HLVA*, 57 (2006) p. 114-138; ID., ‘De waarde van de Vita Berlendis als historische bron’, in *ESDB*, 90 (2007) p. 357-374.

3. F.J. VAN DROOGENBROECK, ‘Hugo van Lobbes’, p. 381-383.

4. Rijksarchief Kortrijk (RAK), Familiefonds Plotho-de Montblanc, nr. 378. De Goux was toen heer van Meerbeke en van de dorpen uit het patrimonium van Wedergrate (Neigem, Denderwindeke, Appelterre, Pollare) en liet een beschrijving opmaken van zijn heerlijkheden, gebundeld in zijn ‘*terrier*’. Hij was kanselier van Bourgondië van 1465 tot aan zijn dood in 1471.

5. J. VERBESSELT, *Het Parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, XXIII, Brussel, 1991, p. 354: “Te Meerbeke hebben twee kerken naast elkaar gestaan: deze van Sint-Pieter, o.i. de eerste parochiekerk... en de kapittelkerk ter ere van O.-L.-Vrouw en Sint-Berlendis”. A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, I, Brussel, 1855, p. 303: “Il paraît qu’il avait autrefois à côté de l’église paroissiale une chapelle dédiée au chef des apôtres.”

6. RAK, Plotho, nr. 378, f° 212v°-221v°.

hoezeer men in genoemd dorp en heerlijkheid van Meerbeke voorheen Sint-Pieter de apostel als patroon had, die om die reden daar nu nog wordt vereerd in de oude kerk (*en l'ancienne eglise*), die wat vandaag betreft gedeeltelijk dienst doet als kapel, en waar de doopvont staat, en die gedeeltelijk als ruimte dient voor de school, en die gelegen is op het kerkhof en nabij de huidige parochiekerk van het genoemde Meerbeke (*assiz et situe sur l'atre et lez l'eglise parochial estant a present dudict lieu de Meerbeke*). Niettemin heeft men er vandaag Sinte Berlende als patronesse, een heilige maagd wier volledige lichaam rust in de genoemde parochiekerk in een mooier en rijker schrijn, dat van boven open is en bedekt met zilver.”⁷

“Eveneens en zo is bij middel van genoemde denieren ter ere van de heilige Berlendis een nieuwe, meer rijke en mooie kerk gemaakt en gebouwd, groot en ruim, voorzien van een toren en meerdere altaren (*une nouvelle et meilleur riche et belle eglise, grand et spacieuse, garnie d'une tour et de plusieurs autelz*), waaraan de cure en de kapelanieën verbonden zijn.”⁸

“Eveneens en na dat, is te weten dat in de parochiekerk van genoemd Meerbeke men elk jaar het kerkwijdingsfeest houdt en viert de dag van Maria Magdalena... Eveneens en in de kapel van Sint-Pieter nabij de genoemde parochiekerk (*la chapelle Saint-Pierre situe lez dite eglise parochielle*) houdt en viert men het kerkwijdingsfeest de dag van Sint-Petrus en Paulus.”⁹

Vermeldingen in de oorkonden van de abdij van Ninove en andere juridische documenten

- 30 april 1193 (schenking Walter van Malbroc te Meerbeke): *iuravit manu versus ecclesiam S. Berlendis explicita*.¹⁰
- mei 1220 (oorkonde van abt Radulfus): *Actum in capellam S. Petri apud Merbecam*:
- maart 1221 (n.s.) (goederenruil van kanunnik Meerbeke met abdij Ninove, bevestigd voor abt Radulfus): *in capella sancti Petri*
- 1230 (testament van Otto I van Wedergrate): *capellanus capellae sancti Petri*
- mei 1249 (stichting van twee kapelanieën door Siger, kanunnik van Meerbeke): *sicut capellanus ministrans in capella B. Petri villae praedictae*¹¹
- 1358 (suppliek van paus Innocentius VI): *de canonicatu et prebende ecclesie S. Berlendis Merbecensis*¹²
- 19/20 dec. 1362 (suppliek van paus Urbanus bij benoeming kapelaan Sint-Pieter): *capellania S. Petri, sita in cimiterio S. Berlendis Merbecensis*¹³
- 4 maart 1508 (n.s.) (benoeming kapelaan Sint-Pieter): *capellanium capellaniae perpetuae ad altare Sancti Petri in cemiterio parochialis ecclesiae de Meerbeke*¹⁴

Ook hier is er een zeer duidelijk onderscheid tussen enerzijds de parochiekerk van Sint-Berlendis met de kanunnikenprebendes en anderzijds de kapel van Sint-Pieter op het kerkhof naast de parochiekerk met de gelijknamige kapelanie.

De dekanale taxatielijsten

Van Droogenbroeck vindt daarin geen aanwijzingen voor het bestaan van een Sint-Pieterskapel. Deze lijsten taxeren geen gebouwen, wel beneficies. Het beneficium van de kapelanie van Sint-Pieter komt in alle lijsten voor, naast dat van de pastoor (*curatus*), en wel met een even hoge taxatie:

- Reimse lijst: *capellania ibidem S. Petri 25 lb. t.*
- Kamerijkse lijsten: *capellania S. Petri in Meerbeke xv l.; capellania S. Petri xxv l.*¹⁵

7. Ibidem, f° 212v°.

8. Ibidem, f° 213r°

9. Ibidem, f° 214r°.

10. Rijksarchief Gent (RAG), Abdij Ninove, nr. 70, f° 152.

11. Voor de Ninoofse oorkonden tot 1300, zie J.J. DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, II, Brussel, 1841, p. 840, 842, 868, 908.

12. U. BERLIERE, *Suppliques d'Innocent VI (1352-1362)*, Rome, 1911 (Analecta Vaticano-Belgica, V), nr. 1046.

13. A. FIERENS, *Suppliques d'Urban V (1362-1370). Textes et analyses*, Rome, 1914 (Analecta Vaticano-Belgica, VII), nr. 58.

14. Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen, Corniache, reg. 8, f° 347.

15. A. LOGNON, *Pouillés de la Province de Reims*, Parijs, 1908, p. 332; Ch. REUSENS, 'Pouillé de l'ancien diocèse de Cambrai', in *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 28 (1900), p. 117, 267.

De toestand na 1600

Tijdens de godsdiensttroebelen zijn het schrijn en de relieken, die naar Brussel waren gebracht, verloren gegaan. Van de kerkgebouwen weten we weinig, behalve dat de parochiekerk (Berlendiskerk) volledig verwoest was, zodat in 1592 en de jaren nadien de diensten tijdelijk in een ruimte werden uitgeoefend die als *sacristia* wordt benoemd, waar een altaar aanwezig is en de doopvont staat.¹⁶ Gaat het hier om de oude Sint-Pieterskapel? Daar was inderdaad tijdens de vorige eeuwen de doopvont en een altaar aanwezig en die was ruim genoeg om een publiek te ontvangen. Op 3 maart 1632 greep een visitatie van de Meerbeekse parochiekerk plaats door de officiaal van het aartsbisdom Mechelen.¹⁷ Uit het uitgebreid verslag blijkt dat de Berlendiskerk volledig hersteld is. De doopvont bevindt zich nu in het baptisterium achteraan in het schip naast de westelijke ingang van de kerk en aan de zuidzijde van het koor is een nieuwe sacristie (de huidige) gebouwd.

Het lijkt erop dat rond 1592, de oude Sint-Pieterskapel in tegenstelling tot de parochiekerk, niet verwoest was en tijdelijk als noodkerk is gebruikt en dat men na het herstel van de parochiekerk de oude functies van de Sint-Pieterskapel, zoals het dopen en de uitoefening van de kapelanie van Sint-Pieter, heeft overgebracht naar de Sint-Berlendiskerk. De Sint-Pieterskapel, die zo zonder functie viel, lijkt tussen 1600 en 1632 te zijn afgebroken. De kapelanie van Sint-Pieter werd voortaan op het hoofdaltaar uitgeoefend en bij het aartsbisdom Mechelen groeide de tendens om terug te keren naar de oude parochietitel.¹⁸ Na 1800, wanneer het kapittel volledig verdwenen was, werd de oude titel van Sint-Pieter nog als enig gebruikt.

16. J. DE POTTER, *De dekenij Ninove op 't einde der XVIIde eeuw*, Gent, 1944, p. 50-53.

17. RAG, Aartsbisdom Mechelen, Serie M, nr. 81.

18. Daar het kapittel na 1585 in feite had opgehouden te bestaan, maakte het aartsbisdom bezwaar tegen het gebruik van de titel 'collegiale Berlendiskerk' en 'kanunnik' te Meerbeke, terwijl men plaatselijk aan die benaming gehecht bleef.

19. Voor de bouwgeschiedenis, zie D. VAN DE PERRE en L. ROBIJNS, *De Sint-Pieters en Sint-Berlendiskerk te Meerbeke, Een plek rijk aan geschiedenis*, Gent, 2006 en D. VAN DE PERRE, 'De bouw van het schip van de kerk in 1749/1750 en nieuwe gegevens over de Romaanse kapittelkerk te Meerbeke', in *HLVA*, 56 (2004), p. 130-142. Een bijgewerkte reconstructie van het romaanse grondplan geeft D. VAN DE PERRE, 'Memorie over de verbouwing van de Meerbeekse kapittelkerk in 1750', in *HLVA*, 75 (2023), p. 33-37.

Luchtfoto van de huidige kerk en het kerkhof van Meerbeke.

Het grotere linkerdeel van het kerkhof biedt ruim de mogelijkheid voor de aanwezigheid van de middeleeuwse Sint-Pieterskapel. (Foto Google Earth)

De huidige kerk is in haar kern (koor en pilaren van het schip) te identificeren met de romaanse Sint-Berlendiskerk.¹⁹ Ten noorden van de huidige kerk biedt het grote kerkhof ruim de mogelijkheid voor de aanwezigheid van een kleinere Sint-Pieterskerk. Wegens het als monument beschermde kerkhof zijn opgravingen niet mogelijk.

De twee kerken in de Vita Berlendis

Volgens Van Droogenbroeck beschrijft de auteur in de *Vita* slechts één kerkgebouw, de Sint-Pieterskerk en zou de vermelde Berlendiskerk slechts een vergroting van de Sint-Pieterskerk zijn. De verheffing van Berlendis zou dus in de Sint-Pieterskerk gebeurd zijn.

Ik lees in *Vita* echter wel een verwijzing naar twee kerken: de *ecclesiola in honore S. Petri*, opgericht (*aedificaverat*) door Odelard, waar hij naast zijn vrouw begraven werd en waar aanvankelijk ook Berlendis begraven werd in een houten kist,²⁰ omwille van de wonderen, bouwde (*fabricavit*) de bevolking van de streek een nieuwe kerk ter ere van Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Berlendis, waar ze nu rust (*sanctae Berlendis virginis ecclesiam, in qua nunc requiescit*).²¹ In die kerk werden dertig jaar na haar dood haar relieken verheven in een schrijn, waarin ze nu rust (*in scinium, in quo nunc pausat*).²²

Volgens Van Droogenbroeck wil de hagiograaf met de zin ‘waar zij nu rust’ slechts benadrukken “dat het graf van Berlinde zich binnen de Sint-Pieterskerk bevond”.²³ Om tot dat besluit te komen geeft hij een uitleg over het grammaticale onderscheid tussen *in qua* en *in quam* en zou er dit laatste moeten gestaan hebben om te besluiten dat Berlendis naar een nieuwe kerk zou zijn overgebracht. De bewuste zin is qua structuur en inhoud nochtans simpel en ondubbelzinnig: in een betrekkelijke zin met een bepaling van plaats geeft de auteur aan dat ‘in de Berlendiskerk’ Berlendis ‘nu’ rust. Van belang is het gebruik tot tweemaal toe van het woord ‘nu’. De auteur benadrukt de continuïteit tussen de Berlendiskerk gebouwd ten tijde van de verheffing en de Berlendiskerk ten tijde van de redactie van de *Vita* en hij onderscheidt deze kerk van de kleine, oudere Sint-Pieterskerk.²⁴ Mogelijk dient het verhaal van de *Vita Berlendis* ten dele om aan de Meerbekenaars voor de uitzonderlijke aanwezigheid van twee kerken op hun kerkhof een verklaring te geven.

Ik ben niet de enige die dat zo begrijpt. Dat deed men al in het *terrier* van 1468. De ‘*ecclesiola*’, de kerk van Berlendis jeugd, wordt er gelijkgesteld met de ‘*chapelle Saint Pierre*’ en de kerk waar de relieken verheven werden met de parochie- en kapittelkerk, toegewijd aan Berlendis.²⁵

Gevolgen voor de datering

Mijn conclusie luidde in 2005 en ik blijf daar nu nog bij: op het moment dat de *Vita Berlendis* geschreven is, was de Sint-Berlendiskerk gebouwd en rustte daar het reliekschrijn. Dat is een extern historisch gegeven voor de datering van de tekst. Daarmee is echter niet alles opgelost, omdat we over geen exacte datering van de bouw van de Berlendiskerk of van de stichting van het kapittel beschikken. Indien men de *Vita* letterlijk neemt, zou de Berlendiskerk al gebouwd zijn 30 jaar na haar dood, dus circa 730. In de interpretatie van Van Droogenbroeck, die Berlendis laat leven in de 10de eeuw, zou dit in 966/971 zijn.

Die vroege datering acht ik, vanuit mijn kennis van het Meerbeekse kerkgebouw en de geschiedenis van Meerbeke, zeer onwaarschijnlijk. Op 2 maart 1059 bevestigt keizer Hendrik IV de goederen van de abdij van Nijvel en bepaalt hij wat tot het patrimonium van het klooster, de abdis en het gasthuis behoort. *Merbecca cum ecclesia* komt toe aan de abdis. Die *ecclesia* betrof toen ongetwijfeld de Sint-Pieterskerk, toen parochiekerk, waardoor de abdis de grote-tiendhefster van Meerbeke werd.²⁶

Oorkonde uit 1166 met de oudste vermelding van het kapittel van Meerbeke.
Het kapittel schenkt aan de Ninoofse abdij een *mansus* grond op de Koudenberg. De verklaring dat het kapittel nog geen eigen zegel heeft, geeft aan dat deze instelling nog van recente datum is. (RAG, Abdij van Ninove, nr. 487; foto Dirk Van de Perre)

20. *Vita Berlendis*, in *Patrologia Latina (PL)*, 139, kol. 1107.

21. *PL*, 139, kol. 1108. Dat *fabricare* hier ‘verbouwen’ zou betekenen en *aedificare* ‘bouwen’, zoals Van Droogenbroeck suggereert, lijkt mij een volkomen willekeurige interpretatie (F.J. VAN DROOGENBROECK, ‘Hugo van Lobbes’, p. 381).

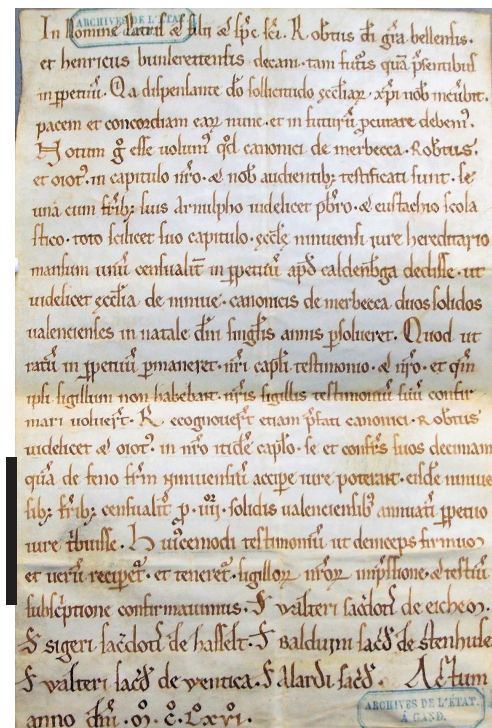
22. *PL*, 139, kol. 1109

23. F.J. VAN DROOGENBROECK, ‘Hugo van Lobbes’, p. 382.

24. *PL* 139, kol. 1108.

25. RAK, Plotho, nr. 378, f° 213 r°.

26. Voor deze oorkonde, zie *MGH. Diplomata regum et imperatorum Germaniae*, VII/1, p. 62-64. Voor een overzicht van de Nijvelse oorkonden, zie *Thesaurus diplomaticus Lovanii Novi*, Turnhout, 1997. Het Berlendiskapittel bezat geen grote tienden te Meerbeke, wel een deel van de novale. De kapelaan van Sint-Pieter bezat wel een deel van de grote tienden. Zie J. HOEBANX, *L'abbaye de Nivelles des origines au XIVème siècle*, Brussel, 1952, p. 362.

De abdij van Nijvel was niet betrokken bij de Berlendiscultus, de bouw van de Berlendiskerk en de stichting van het Berlendiskapittel. Het personaat en de benoemingsrechten van alle beneficiaries waren tijdens de middeleeuwen in handen de Meerbeekse heren, aldus het *terrier* uit 1468. Het wapenschild van de heren van Meerbeke (en Wedergrate) prijkt vandaag nog op de westgevel van de kerk. Ik ga ervan uit dat er een verband is tussen de stichting van het kapittel, de behoefte om dit te huisvesten in een nieuw groter kerkgebouw, het onderbrengen van de Berlendisreliëken in de nieuwe kapittelkerk en het verlies van de parochietitel door de Sint-Pieterskerk ten voordele van de nieuwe Berlendiskerk.

Het bestaan van een kapittel vóór 1112 is onwaarschijnlijk. Hoe te verklaren dat in 1112 de bisschop van Kamerijk het personaat van de kerk van Meerbeke aan het kapittel van Nijvel schenkt, als er al een kapittel in deze kerk zou gevestigd zijn, waarvan de heren het personaat bezitten?²⁷ De stichting van vergelijkbare kleine seculiere heerlijke kapittels in de regio (Liedekerke in 1091, Ninove in 1114/1119) kan een aanduiding zijn voor de datering van de stichting van het Meerbeekse kapittel. De oudste vermelding van dit kapittel is van 1166, uitgerekend in een oorkonde waarin het kapittel grond schenkt aan de Ninoofse abdij en gezegd wordt dat het nog niet over een eigen zegel beschikt.²⁸

Is de bouw van de Berlendiskerk, het stichten van een kapittel en de overbrenging van de relieken niet het middel geweest voor de heren van Meerbeke, voor het eerst vermeld in 1138, om de rechten van de abdij van Nijvel te Meerbeke in te perken en te usurperen? De relieken van Berlendis horen het kapittel toe en niet de Sint-Pieterskerk en Nijvel, lijkt de boodschap van de *Vita Berlendis* te zijn!

Oudst bewaarde zegel van het Meerbeekse kapittel met de beeltenis van Sint-Berlendis.
Bevestigd aan een oorkonde van 1220 uit het oorkondenbezit van de Ninoofse abdij;
Randschrift: + SIGILLUM E[CCL]ESIE ST]E BERLENDIS.
(RAG, Abdij van Ninove, nr. 491; foto Dirk Van de Perre)

27. *Thesaurus diplomaticus Lovanii Novi*, D 3514. Dat personaat is evenwel nooit in handen van de abdis van Nijvel gekomen. Waarom? Een van de onopgehelderde punten uit de Meerbeekse geschiedenis!

28. B. MEIJNS, *Aken of Jeruzalem. Het ontstaan en de hervorming van de kanonikale instellingen in Vlaanderen tot circa 1155*, Leuven, 2000, p. 531-573. Zie eveneens D. VAN DE PERRE, 'De eerste Sint-Pieterskerk en de middeleeuwse Sint-Berlendiskapittelkerk van Meerbeke', in *HLVA*, 57 (2006), p. 93-104.

29. F.J. VAN DROOGENBROECK, 'Hugo van Lobbes', p. 392-395.

30. Alle door mij geraadpleegde handschriften (zie noot 31), en ook Boudewijn van Ninove (eerste helft 13de eeuw) geven Ansbertus. Een Ansbertus was bisschop van Kamerijk ca. 966-971. Zowel Bollandus als Mabillon schrijven echter Au(s)bertus, naam die eveneens voorkomt in het Meerbeekse en Korsendonkse handschrift en identificeren deze met bisschop Autbertus van Kamerijk, die leefde in de 7de eeuw.

Bezwaren tegen het gebruik van de naam Florbertus als element voor de datering

Van Droogenbroeck meent in de vermelding van de naam van de Doornikse bisschop Florbertus, die in de Bollandustekst als getuige vernoemd wordt bij de verheffing van de relieken van Berlendis, een aanwijzing te zien om de redactie van de *Vita* te dateren na 20 april 1049 en uiteraard vóór de dood van bisschop Gerard I van Kamerijk (14 maart 1051).²⁹ Van Droogenbroeck dateert, in navolging van dom Podevyn, de verheffing van de relieken onder het episcopaat van de Kamerijkse bisschop Ansbertus II (966-971), de andere getuige.³⁰ Aangezien er nooit een bisschop van Doornik met de naam Florbertus is geweest, meent hij dat de hagiograaf – in zijn hypothese is dit abt Hugo van Lobbes – met de naam Florbertus vertrouwd was door de heiligverklaring van Florbertus, de eerste abt van de Gentse Sint-Pietersabdij (618-639), op 20 april 1049. Vervolgens neemt hij die datum, samen met de dood van bisschop Gerard van Kamerijk, als richtinggevend aan voor zijn datering 1049-1051.

Er zijn echter grote bezwaren aan te voeren tegen het koppelen van de datering van de *Vita* aan de naam Florbertus. In alle – dit zijn er vijf – nu nog bestaande handschriften van de *Vita* staat niet *Florberto*, maar *Nor(t)berto*.³¹ De Bollanduseditie heeft evenwel Florbertus.³² Het is mij onduidelijk op welk nu niet meer voorhanden zijnde handschrift Bollandus zich hiervoor gebaseerd heeft.³³ Bollandus had weet van de Norbertusvariant, die hij bij twee handschriften vermeldt. De Mabilloneditie, die teruggaat op het origineel of een kopie ervan, waarvan Mabillon de herkomst niet mededeelt, heeft eveneens Norbertus.³⁴ Mabillons bron was Bollandus niet bekend.

Het niet meer voorhanden zijnde Ninoofse handschrift, dat rond 1185 in de abdij aanwezig was, en waaruit Boudewijn van Ninove in de eerste helft van de 13de eeuw in zijn *Chronicon* citeert, heeft eveneens Norbertus.³⁵ Dit geldt, volgens de annotatie van Bollandus, ook voor het verloren gegane Meerbeekse handschrift.³⁶ Het lijkt er dus op dat Norbertus in het origineel heeft gestaan. Dit komt alleszins voor in de teksten die dicht bij het origineel staan (Mabillon, Ninove, Meerbeke). Florbertus lijkt een zeldzame variant te zijn. Of moeten we een eigen ingreep van Bollandus veronderstellen en heeft hij bij zijn tekstuitgave de voor hem ongeloofwaardige naam Norbertus in de meer acceptabele bisschopsnaam Florbertus gewijzigd?³⁷

15. Quibus miraculis tam jucundis tamque mirificis omnis regio permota occurrit, & in honore beatorum Dei genetricis MARIÆ, sanctæque Bellendis Virginis Ecclesiam in qua nunc requiescit, fabricavit. Tricesimo itaque de positionis suæ anno, omnis multitudo finitimarum regionum divinâ inspiratione afflata, convenit cum duobus Episcopis, Cameracensî videlicet, nomine AUSBERTO, Tornacensique, nomine NORBERTO, qui eam de fœculcro levaverunt, atque in scrinium in quo nunc posita, locaverunt.

Corpus
ejus iterum
transferebat.

Tekstfragment uit de *Vita S. Berlandis*.

Naar de uitgave van L. D'Achery en J. Mabillon, *Acta Sanctorum Ordinis Benedicti*, Saeculum III/1, Parijs, 1672, p. 20. Mabillon leest als enige *Berlandis* in plaats van *Berlendis*. Stond in het handschrift *Ber* afgekort en is dit als *Bel* opgelost?

Nu was Norbertus, net zoals Florbertus, geen bisschop van Doornik. Dat Norbertus/Florbertus als een bisschop van Doornik vermeld wordt, is op zich al verdacht, omdat Doornik zowel in de tiende als elfde eeuw geen eigen bisschoppen had, wat slechts vanaf 1146 het geval was.³⁸ Wat valt daaruit te concluderen? Dat de schrijver fictieve namen gebruikt heeft. Het is dus riskant aan de namen van de bisschoppen historische consequenties te verbinden, zoals het dateren van de verheffing van de relieken in 966-971 op basis van de naam Au(s)bertus/Ansbertus en de datering van de *Vita* kort na de heiligverklaring van Florbertus. Dat die verheffing, zoals vermeld in de *Vita*, een geconstrueerd gegeven en geen historisch relaas is, kan blijken uit het in de *Miracula Berlandis* verteld gegeven, dat bevestigd wordt door een ooggetuigenverslag van 1412, dat in het schrijven de beenderen van meerdere personen aanwezig waren, iets waarover in de *Vita* met geen woord wordt gerept.³⁹

Bezwaren tegen abt Hugo van Lobbes als auteur en bisschop Gerard I van Kamerijk als opdrachtgever

Van Droogenbroeck ziet in abt Hugo van Lobbes (1033-1053) de auteur van de *Vita Berlandis* en in bisschop Gerard I van Kamerijk (1012-1051) de opdrachtgever.⁴⁰ De naam Hugo begint inderdaad met een H. Maar of *H. monachorum Lobensium ultimus*, zoals de hagiograaf zich in de begeleidende brief noemt, op de gevorderde leeftijd van abt Hugo slaat, wat Van Droogenbroeck veronderstelt, is zeer twijfelachtig. *Ultimus* kan in kerkelijke teksten een nederigheidstopos zijn, dat graag gebruikt wordt door hoogwaardigheidsbekleders. Ik vertaal als 'de minste onder de monniken van Lobbes'. Dat nederigheidstopos kan passen bij een abt, maar evenzeer bij een prior. *Ultimus* vormt een mooie retorische tegenstelling met *prior*. En hoe *domino et amico suo Gerardo* interpreteren? Moeten we dit lezen als *domino suo et amico suo*

31. Het gaat om vijf handschriften: twee in het *Hagiologium* en *Sanctilogium* van Gielemans (Wenen, ONB, hss, n.s., nr. 12706, f° 242v° en nr. 12811-12814, f° 162v°), het Korsendonckhandschrift (Parijs, Bibliothèque Mazarine, nr. 1733, 138v°); een Rookloosterhandschrift (Brussel, KB, hs, nr. 2037-2048, f° 180v°); het Bois-Seigneur-Isaachhandschrift (KULeuven, M. Sabbebibliotheek, Fonds Groot Seminarie Mechelen, hs, nr. 20, f° 69r°).

32. *Acta Sanctorum, Februarii*, I, p. 381.

33. In D. VAN DE PERRE, 'De 'Vita S. Berlandis', p. 10 ga ik ervan uit dat Bollandus de Gielemanstekst uit het Rooklooster als basistekst gebruikt heeft, daar hij het manuscript van het Rooklooster expliciet vermeldt als handschrift waaruit hij de *Miracula S. Berlandis* overschreef en hij in zijn tekst van de *Vita* geen varianten uit dit manuscript aangeeft. Maar in de twee Gielemanshandschriften staat 'Norbertus'. Ook het andere Rookloosterhandschrift (zie noot 31) heeft Norbertus.

34. Voor een overzicht van de edities en de handschriften, zie D. VAN DE PERRE, 'De 'Vita Sanctae Berlandis' p. 10-15. Voor de Bollandusuitgave verwijs ik steeds naar de *Acta Sanctorum, Februarii*, I, p. 377-381, voor de Mabillonuitgave naar de *Acta Sanctorum Ordinis S. Benedicti, Saeculum III*, 1, p. 16-21 en de *Patrologia Latina*, 139, kol. 1103-1110. Mabillon verklaart over de brief: "Prologus nacti sumus ex quodam codice manu descripto".

35. J.J. DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, II, p. 643.

36. De oudste vertaling van de *Vita* in de volkstaal uit 1714 heeft eveneens als bisschopsnamen Ausbertus en Norbertus: A.J. DANINS, *Het leven, mirakelen ende dood van de H. Maghet Berlandis*, Brussel, 1714, p. 13.

37. Zie zijn inleiding op de *Vita* (*Acta Sanctorum, Februarii*, I, p. 378, punt 8). Bollandus verwijst naar Florbertus als de naam van een (Luikse) bisschop uit de 8ste eeuw. De identificatie door Van Droogenbroeck van Florbertus met de abt van Sint-Pieter lijkt mij vergezocht.

38. Doornik was toen verenigd met het bisdom Noyon (L. VOET, *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Antwerpen, 1961, p. 244-247).

39. Vermeld in de *Miracula Berlandis* en bevestigd in een oorkonde van 1412. Zie D. VAN DE PERRE, 'De middeleeuwse Berlandisverering te Meerbeke', p. 117 en D. VAN DE PERRE, 'De Ninoofse abt Jan van den Nockerstock (1391-1426) en de plaatsing van de relieken van Sint-Berlandis in een nieuw schrijn', in *HLVA*, 55 (2003), p. 303-305.

40. F.J. VAN DROOGENBROECK, 'Hugo van Lobbes', p. 382-392. Voor abt Hugo, zie Jérôme VERDOOT, *L'abbaye Saint-Pierre de Lobbes au Moyen Âge (VIIe-XVe siècles)*, Brussel, 2018, p. 86-88.

Gerardo of als *domino Gerardo, amico suo*? Van Droogenbroeck kiest duidelijk voor het eerste en ziet een strikt hiërarchische verband tussen de auteur, de abt van Lobbes, en de opdrachtgever, de bisschop van Kamerijk, die als de hogere, als ‘heer’ wordt aangesproken. Bisschop Gerardus zou om redenen van familiaal prestige de promotor van de Brabantse heiligen uit de Witgercyclus zijn.⁴¹ Volgens Van Droogenbroeck verontschuldigt abt Hugo zich nederig voor “zijn weinig voorbeeldige wilskracht en luiheid” en legt “abt Hugo van Lobbes zijn opstel ter goedkeuring voor en verzoekt zijn overste om zijn gewaardeerde inbreng”.⁴² Luiheid tegenover de vraag van zijn oude en zieke bisschop lijkt me een weinig te verontschuldigen houding voor een ondergeschikte abt.⁴³ Ik lees dat nergens in de brief.

Dominus is in de teksten van die tijd evenzeer een algemene aanspreektitel voor hoogwaardigheidsbekleders (*appellatio honorifica*), zonder dat dit een hiërarchische relatie impliceert. Voor mij is de brief gericht aan *dominus Gerardus*, een eerbiedwaardige vriend. De toon van de korte brief is inderdaad informeel en amicaal. De auteur verontschuldigt zich voor het later inleveren dan beloofd, maar vraagt om begrip. De goede wil was er, maar hij had geen voorbeeld (*exemplar*) ter beschikking om zijn goede wil in daden te kunnen omzetten. Verder wenst hij dat de opdrachtgever door het lezen en herlezen, geleerd door het voorbeeld van de heilige, samen met haar de hemelse glorie moge bereiken. Nergens is er sprake van goedkeuring of correcties aan te brengen door de opdrachtgever.

Ik heb eerder vooropgesteld dat de opdrachtgever abt Gerardus van Ninove (1142-1185) zou kunnen zijn, die aan prior Hugo van Lobbes tijdens diens aanwezigheid circa 1159-1164 in Affligem en omstreken gevraagd heeft om ten behoeve van het Berlendisofficie, dat Damianus, één van de Ninoofse kanunniken, aan het redigeren was, een *Vita Berlendis* te schrijven.⁴⁴ De uitzonderlijke en innige band tussen de Ninoofse abdij, het Meerbeekse kapittel en de Berlendiscultus laat Van Droogenbroeck volkomen links liggen. Ik zie in het *legere et relegere* een verwijzing naar het repetitief lezen van de tekst tijdens het jaarlijkse Berlendisofficie in de Ninoofse abdij.⁴⁵ Mijn interpretatie doet ook recht aan de reden van het uitstel. Prior Hugo beschikte tijdens zijn rondreis niet over de mogelijkheden om de tekst te schrijven en zijn reis duurde langer dan voorzien. De auteur geeft in zijn brief aan de opdrachtgever aan dat hij over geen voorbeeld beschikte. Abt Hugo had te Lobbes de ganse bibliotheek ter beschikking. Indien de brief van hem afkomstig is, snijdt zijn uitleg over het uitstel geen hout.

Het enige zwaarwegende argument dat Van Droogenbroeck aanbrengt om de redactie van de *Vita Berlendis* in de eerste helft van de 11de eeuw te plaatsen is van literaire aard, met name de stijlgelijkenis met de *Vita Reineldis*.⁴⁶ De redactie van de *Vita Reineldis* wordt doorgaans zonder tegenspraak in de eerste decennia van de 11de eeuw geplaatst.⁴⁷ Is de *Vita Berlendis* door dezelfde auteur en in dezelfde tijdspanne als die van de *Vita Reineldis* geschreven, zoals Van Droogenbroeck meent, en is die auteur abt Hugo van Lobbes?

Is het niet voorzichtiger in die periode met een nog grote mondelinge traditie, stijl en woordgebruik niet te koppelen aan één individu, maar aan een collectieve traditie, aan een hagiografische school, hier deze van Lobbes? Er zijn inderdaad gelijkenissen in inhoudelijke opbouw en in woordgebruik tussen beide teksten, waarop ik vroeger ook al gewezen heb. Als de auteur de *Vita Reineldis* als voorbeeldmodel gebruikt heeft, wat de gelijkende structuur van beide verhalen kan verklaren, dan ligt ook het overnemen van woorden en zinswendingen voor de hand. Dat beide teksten door één en dezelfde auteur zouden geschreven zijn, is een mogelijkheid, maar sluit een andere auteur niet uit. Men kan evengoed aandacht hebben voor de verschillen in

41. Voor de identificatie van de Witgerfiguur, zie F.J. VAN DROOGENBROECK, ‘Paltsgraaf Wigerik van Lotharingen’, p. 113-136.

42. ID. ‘Hugo van Lobbes’, p. 386 en 391.

43. E. VAN MINGROOT, ‘Gérard I de Florennes’, in *DHGE*, 20, kol. 748: “Après un épiscopat de près de 40 années, Gérard I de Florennes, malade depuis longtemps, s’êteignit le 14 mars 1051.” Van Droogenbroeck vertaalt ‘desidiosus’ als ‘lui’. Ik meen dat ‘werkloos’ in de zin van ‘in de onmogelijkheid verkerend om het werk uit te voeren’ een juistere vertaling is.

44. Over die aanwezigheid en zijn vriendschap met monnik Gillebertus (Giselbertus) van Affligem heeft prior Hugo het in zijn *Fundatio monasterii Lobbiensis* (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, dl. XIV, p. 547).

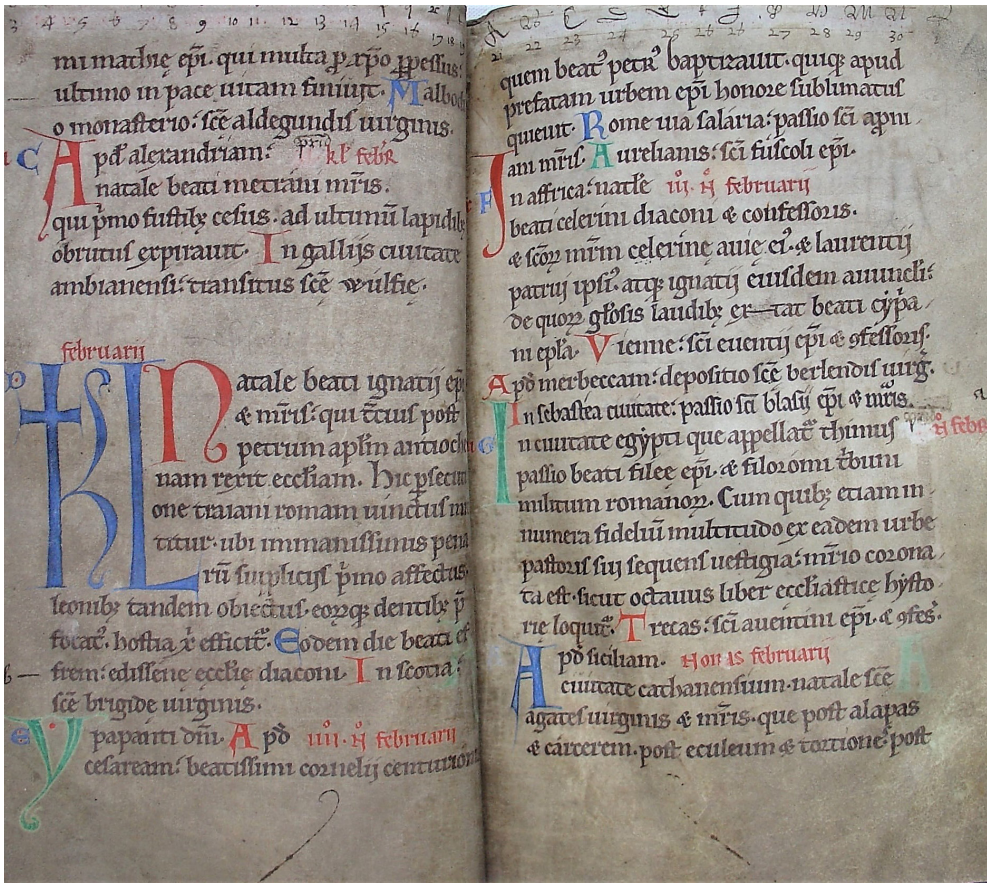
45. Damianus was in de Ninoofse abdij actief gedurende de tweede helft van de 12de eeuw. Hij was componist en kopiist, auteur van het officie van Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianus, kopiist van een *passionale* (boek met heiligenlevens)? Hij componeerde, “naar gelang hij erom werd verzocht, verscheidene gezangen voor diverse heiligen; ze worden tot vandaag door naburige kerken met ongelooflijk veel bijval gezongen”. In de 17de-eeuwse uitgave van Damianus’ Corneliusofficie is ook dat van Berlendis opgenomen. Berlendis werd in de 12de eeuw in de abdij gevierd met een feest van 9 lezingen. Een deel van die lezingen kwamen uit de *Vita*. Zie D. VAN DE PERRE, ‘De Vita Sanctae Berlendis’, p. 16-23 en A.J. BIJSTERVELD en D. VAN DE PERRE, *Het Mirakelboek en de Stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse Abdij*, Leuven, 2001, p. 20-24 en 148-151; D. VAN DE PERRE, ‘Het necrologium van de Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij te Ninove’, in *Analecta Praemonstratensia*, 84 (2008), p. 7-10 en 55.

46. F.J. VAN DROOGENBROECK, ‘Hugo van Lobbes’, p. 396-398.

47. Tussen 1015 en 1035 door François DE VRIENDT, ‘La Vita Sanctae Reineldis. Commentaire critique et nouvelle hypothèse de datation’, in L. DELPORTE (red.), *La vie et culte de Sainte Renelde des origines à nos jours*, TUBEKE, 1996, p. 17-35; Opnieuw herhaald door IDEM, ‘Un écrit lobbain du XIe siècle: La vie de sainte Renelde à Saintes’, in *Scribere sanctorum gesta. Recueil d’hagiographie médiévale offert à Guy Philippart*, Brepols, 2005 (Hagiologia 3), p. 409-415.

beide teksten. Ik wijs op vier elementen waarin de Berlendistekst in stijl verschilt van de Reineldistekst: het plotse overschakelen naar de eerste persoon enkelvoud, het gebruik van Bijbelcitaten, het gebruik van een levendige dialogvorm en het terloops actualiseren van het verhaal naar het nu. Deze vier kenmerken vinden we eveneens terug in de *Translatio beatissime Raineldis*, een tekst uit Lobbes van 1170, toegeschreven aan prior Hugo.⁴⁸

48. J. VAN DEN GHEYN, 'Translatio S. Reineldis in monasterio Laubiense', in *Analecta Bollandiana*, 22 (1903), p. 439-445. Van de Gheyn vermoedt op basis van enkele stijlkenmerken dat prior Hugo de auteur is. Dit vermoeden wordt versterkt door de grote rol die aan Giselbertus, abt van Ename, toebedeeld wordt. Giselbertus, gewezen monnik van Affligem, was een vriend van prior Hugo tijdens diens verblijf te Affligem. Zie hiertoe P. GORISSEN, *Sigerti Gemblacensis chronographiae auctarium Affligimense*, Brussel, 1952, p. 72-76 en noot 44.

Dubbelpagina uit het Martyrologium van de Ninoofse Abdij (circa 1185).

Tevens de oudst bewaarde geschreven getuigenis van de naam van Berlendis, met feestdag op 3 februari (pagina rechts, III nonas februarii, zesde regel). (RAG; Abdij Ninove, nr. 92, fol. 10 v° en 11 r°; foto Dirk Van de Perre)

Van Droogenbroeck identificeert de opdrachtgever met bisschop Gerard van Kamerijk wat een aantal onopgeloste vragen oproept. Berlendis is een vrij onbelangrijke heilige. Haar verering tijdens de middeleeuwen beperkte zich tot Meerbeke en de Ninoofse abdij.⁴⁹ De oudste vermelding van Berlendis dateert van circa 1185 in het Ninoofse martyrologium en haar feest met negen lezingen op 3 februari staat vermeld in het oudste necrologium van dezelfde datum. Vermoedelijk zijn de beide teksten van de hand van de kopiist en componist Damianus.⁵⁰ Hoe is een verheffing rond 970 en een *Vita* rond 1050, geschreven in opdracht van een invloedrijke bisschop door een abt van één van de machtigste benedictijnenabdijen uit die tijd, te rijmen met het complete stilzwijgen over Berlendis in bronnen vóór 1185?⁵¹ Waarom verschijnt de figuur van Odelard, waar men in de abdij van Nijvel zoveel belang aan hechtte, pas voor het eerst in een latere, 13de-eeuwse versie van de *Vita tripartita* van Sint-Gertrudis, als al sinds 1050 de tekst van de *Vita Berlendis* beschikbaar was?⁵²

De *Vita* wordt niet vermeld in de inventarissen van handschriften uit de abdij van Lobbes, die werden bijgehouden van 1049 tot 1158-1160, waarin de *Passio sanctae Raineldis* wel vermeld is.⁵³ De abdij van Lobbes had geen belangen in Meerbeke. Vanwaar dan die belangstelling van abt Hugo voor Berlendis en vanwaar zijn kennis van Meerbeekse toestanden?

49. D. VAN DE PERRE, 'De middeleeuwse Berlendisverering te Meerbeke', p. 121-122.

50. Zie hoger noot 43 en D. VAN DE PERRE, 'Het kapittelboek van de Ninoofse abdij (1185-1652)', in *Analecta Praemonstratensia*, 83 (2007), p. 128-139.

51. In de hypothese van Van Droogenbroeck zou men mogen verwachten dat bisschop Gerard I in de *Gesta episcoporum Cameracensium* het kapittel van Meerbeke en Berlendis zou vernoemd hebben, wat niet het geval is. Zie hiertoe MGH. SS, III, p. 408 en 454-465.

52. D. VAN DE PERRE, 'De 'Vita S. Berlendis'', p. 28-31.

53. F. DOLBEAU, 'Un nouveau catalogue des manuscrits de Lobbes aux XI et XIIIème siècles', in *Recherches Augustiniennes*, 13 en 14 (1973 en 1974), p. 3-36 en 191-248. In de catalogo van 1546 komt de *Vita Berlendis* wel voor, maar zonder inleidende brief: zie L. VAN SPILBEECK, 'Catalogue des manuscrits de l'abbaye de Lobbes en 1546', in *Annales de la fédération archéologique et historique de Belgique*, 5 (1890), p. 122. Zie ook A. DEROLEZ, *Corpus catalogorum Belgii, IV. Provinces of Brabant and Hainault*, Brussel, 2001, p. 251-284; voor Raineldis p. 274.

Hoe zwaar weegt voor het identificeren van de opdrachtgever het argument van de familiale banden tussen bisschop Gerard I van Kamerijk en de 10de-eeuwse Lotharingse paltsgraaf Wigerik, zoals Van Droogenbroeck stelt?⁵⁴ Is de vermelding van hertog Witger in de *Vita Berlendis* niet eerder een cliché, dat door de auteur van de *Vita Berlendis* uit de *Vita Reineldis* is overgenomen om aan zijn heilige het nodige prestige te verlenen?⁵⁵

De grote lacune in het betoog van Van Droogenbroeck is de betekenis van het Berlendisverhaal voor Meerbeke en de Ninoofse abdij. Dit verhaal lijkt in zijn ogen alleen voor bisschop Gerard I van belang. De cruciale vraag welk handschrift Mabillon gebruikt heeft voor zijn tekstuitgave, stelt hij niet. Dit is het enige handschrift dat de begeleidende brief van de auteur bevat. De identificatie van dit handschrift is voor mij de meest directe weg naar de onthulling van de identiteit van de opdrachtgever. Ik heb gesuggereerd dat het om het Ninoofse handschrift zou kunnen gaan.⁵⁶ Ook over de relatie tussen de *Vita* en de *Miracula S. Berlensis* rept Van Droogenbroeck met geen woord.

Methodologische vragen

Tot welk soort bronnen moeten we heiligenlevens rekenen? Ik neem het inzicht van Peter Verbist tot het mijne: "Wanneer men hagiografische bronnen bestudeert, moet men deze vanuit een correct analyseperspectief benaderen. De hagiografische tekst is immers afgestemd op de hoofdbedoeling van de hagiograaf, nl. de reconstructie van een ideaalmodel van de middeleeuwse maatschappij. Een vita heeft nu eenmaal niet de bedoeling een feitelijke weergave van de historische werkelijkheid te zijn."⁵⁷

De *Vita Berlendis* lijkt mij inderdaad geen historische biografie, geen kroniek van het leven van Berlendis. De auteur treedt op als de creator van een ideaalbeeld.⁵⁸ Als gezegd wordt dat Odelard de vader van Berlendis is en haar moeder Nona, de zuster van de heilige Amandus, moeten we dat dan als historisch waarheid aannemen of creëert de auteur het ideaalbeeld van roemrijke ouders? Als gezegd wordt dat dertig jaar na haar dood haar relieken verheven worden in de nieuwe Berlendiskerk door de bisschoppen Ausbertus/Ansbertus en Norbertus/Florbertus, gaat dit dan terug op een historische gebeurtenis of construeert de auteur een ideaalbeeld van een glorieuze en snelle volksverering? Heeft een monnik uit Toul werkelijk een stuk gebeente van Berlendis gestolen en in Thin-le-Moutier een klooster te harer ere gesticht of wil de auteur het ideaalbeeld van een wijdverspreide cultus oproepen?⁵⁹ Is Odelard werkelijk een historische heer van Meerbeke geweest of eerder een door de auteur gecreëerd beeld van een machtige, maar nukkige krijgsheer en vader? Heeft het zin de *Vita Berlendis* als een historisch relaas te lezen? Haar moeder Nona wordt doorgaans niet als een historische figuur beschouwd, maar haar vader Odelard wel. Op wat is dit onderscheid gebaseerd? Waarom zou het historisch juist zijn om Berlendis in de 10de eeuw te laten leven dan in de 7de?⁶⁰ Welke historische werkelijkheid mogen we aan de figuur van de heilige Berlendis überhaupt toekennen?

Want wat weten we van de geschiedenis van Meerbeke van vóór 1130 op basis van historisch betrouwbare bronnen? Zeer weinig! En wat we weten is in tegenspraak zowel met de letterlijke interpretatie van de *Vita* als met de transpositie van het verhaal naar de 10de eeuw. Het is zeker dat in 870 Meerbeke vernoemd wordt in het verdrag van Meerssen en dat het toen een belangrijke plaats was, vermoedelijk omdat er een klooster aanwezig was.⁶¹ Een Merovingisch grootdomein, dat ten tijde van Sint-Amandus gechristianiseerd werd, is niet uitgesloten. Het Petruspatrocinium kan daarop wijzen.

54. F.J. VAN DROOGENBROECK, 'Hugo van Lobbes', p. 389-391.

55. Van Droogenbroeck identificeert Witger met de historische paltsgraaf Wigerius van Lotharingen. Maar mijn vraag blijft of men in de heiligenlevens uit de Witgercyclus niet de collectieve herinnering aan een historische figuur heeft gebruikt om daarmee een beeld van een legendarische hertog ten tijde van koning Dagobert te stoffen en of het in dat geval wel gerechtvaardigd is, die *Vitae* als een verheerlijking van het voorgeslacht van bisschop Gerard I te beschouwen.

56. D. VAN DE PERRE, 'De 'Vita Sanctae Berlendis', p. 11-13. Zie ook noot 33.

57. Citaat uit P. VERBIST, *Heriger van Lobbes (ca. 942-1107). Een laat-karolinger of een vroeg scholasticus?* Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Geschiedenis KU Leuven, 1996-1997.

58. Ik herhaal hier een vroeger inzicht, D. VAN DE PERRE, 'De waarde van de Vita Berlendis', p. 366-368.

59. D. VAN DE PERRE, 'De 'Vita Sanctae Berlendis', p. 32-34. Er is geen enkele historische aanwijzing dat er te Thin-le-Moutier (Frankrijk, ten noorden van Reims) tijdens de middeleeuwen een Berlendiskerk aanwezig is geweest.

60. F.J. VAN DROOGENBROECK, 'Paltsgraaf Wigerik van Lotharingen', p. 121-124, doet dit zeer uitdrukkelijk in navolging van de vroegere stellingen van dom Podevyn.

61. MGH.SS; I, *Hincmari Remenses Annales*, p. 489.

Die mogelijke Merovingische oorsprong van de kerk wordt zonder enig motief door Van Droogenbroeck afgewezen. We weten dat pas in de tweede helft van de 10de eeuw (na 966) het domein Meerbeke aan de abdij van Nijvel geschonken is, niet door Odelard maar door een zekere vrouw Goismar (*quadam Goismar*).⁶² We beschikken over twee Nijvelse oorkonden uit 1059 en 1112, waarin Meerbeke als bezit van Nijvel vermeld wordt.⁶³ Maar de essentiële oorkonden van Nijvel en van Meerbeke om het knooppunt in de geschiedenis van Meerbeke te ontrafelen, namelijk de stichting van het kapittel, de bouw van de Berlendiskerk en het verlies van het parochiekerkstatuut door de Sint-Pieterskerk, ontbreken. Er is een compleet stilzwijgen in de bronnen van de 10de en 11de eeuw – de datering van de *Vita Berlendis* door Van Droogenbroeck in de 11de eeuw laat ik ter zijde – over Odelardus, Berlendis, de Berlendiskerk, de Berlendiscultus, het Berlendiskapittel en de heren van Meerbeke.

Van Droogenbroeck argumenteert vanuit zijn vergelijkend tekstonderzoek van de heiligenlevens waarin de figuur van Witger voorkomt, die hij als een gesloten verhalencyclus beschouwt, waaruit hij conclusies trekt inzake auteurschap en datering die – in zijn ogen – onbetwistbaar zijn. Ik betwijfel de data niet die zulk onderzoek kan opleveren. Vraag is hoe die data historisch te interpreteren. Is er slechts één interpretatie mogelijk? Ik heb vanuit mijn bredere kennis van de geschiedenis van Meerbeke en de Ninoofse abdij andere horizonten geopend. Voor mij is het onderzoek naar de datering, de auteur, de opdrachtgever van de *Vita Berlendis* geen uitgemaakte zaak. Er resten nog te veel onopgeloste vragen.

62. *MGH, Diplomata regum*, I, p. 432-433. De tekst over Meerbeke (samen met een reeks andere schenkingen) is een latere interpolatie in de keizerlijke oorkonde van Otto I van 24 januari 966. Dit gegeven zet de historische duiding van het Odelardverhaal met de schenking domein begin 10de eeuw en een reliekverheffing in 966-971 volkomen op de helling. Een schenking einde 10de eeuw komt wel overeen met een overlevering die in de *Miracula S. Berlendis* is opgenomen. Daar wordt gezegd dat Meerbeke, verwoest door de Denen, door de Nijvelse proost Frederik is heropgebouwd. Nu is die Frederik geattesteerd in Nijvelse oorkonden in 1003 en in 1011. Het is dus mogelijk dat de Sint-Pieterskerk, die in 1468 nog recht stond, uit het begin van de 11de eeuw stamt. Zie AA.SS, febr. I, kol. 381, c. 4; D. VAN DE PERRE, 'De 'Vita S. Berlendis', p. 23-25, 35; *Thesaurus diplomaticus Lovanii Novi*, D 3513 en D 4114.

63. *Thesaurus diplomaticus Lovanii Novi*, D 3880 en D 3514.

Bijdrage tot de geschiedenis van de Katholieke Arbeidersjeugd (K.A.J.) in Zottegem 1932-1958, 1975-1976

Wouter Van der Spiegel

Inleiding

In deze studie proberen we een reconstructie te maken van het reilen en zeilen van de K.A.J. in Zottegem vanaf het ontstaan in 1932 tot het einde in 1958. Hoe ging het er aan toe? Wie waren de hoofdrolspelers? Welke evoluties onderging deze jeugdbeweging? Klopt de stelling van A. DENDOOVEN uit het standaardwerk over de K.A.J. dat “de zuidelijke arrondissementen van Oost-Vlaanderen, Aalst en Oudenaarde steeds uitermate moeilijke streken geweest zijn voor elk georganiseerd jeugdverenigingswerk”? Hoe werd het idealistische doel van stichter CARDIJN (de verheffing van de arbeidersstand) en zijn pedagogische methode (zien/oordelen/handelen) in de praktijk gebracht?

Deze studie is gebaseerd op interviews met de toen al bejaarde K.A.J.-leiders die in het kader van een seminariewerk o.l.v. professor Louis VOS werden afgenomen in het begin van de jaren 1980. Ook verslagboeken, losse verslagen en correspondentie werden toen bestudeerd. Al die tijd hebben ze stof liggen vergaren, maar raakten ze toch niet verloren voor het nageslacht... Zo veel jaren later, de meeste geïnterviewden zijn ondertussen overleden, weten ze als het ware postuum nog een stukje verleden tot leven te wekken. Vanuit de microkosmos van de K.A.J. geven ze een ruimer beeld van de toenmalige maatschappij.

Situatieschets

Zottegem was een klein provinciestadje waarvan het inwonersaantal evolueerde van 5.261 in 1930 naar 6.630 in 1961. In het begin van de 20ste eeuw bestond de industriële bedrijvigheid vooral uit de fabricage van keurslijven, handschoenen en breiwerk. De opkomst van de bonnetterie of breigoedtextiel kwam net op tijd om de neergang van de korsetnijverheid en aanverwante sectoren als kant en hemden op te vangen. De evolutie van het aantal personen te werk gesteld in de bonnetterie illustreert dit: 373 werknemers in 1910, 975 in 1926, 1.184 in 1937 en 1.488 in 1950. De textiel fabrieken van Cantaert, Schockaert en Sanitary waren plaatselijk van groot belang.

Door het feit dat er geen zware industrie was, noch een belangrijk administratief centrum, is een deel van de Zottegemse bevolking steeds genoodzaakt geweest om elders te gaan werken. Door de aanwezigheid van het spoor speelde de pendelarbeid een belangrijke rol: in 1961 bestond 44 % van de actieve bevolking uit forenzen, waarvan een groot deel in Brussel werkte.

Op politiek vlak waren voor WO II de liberalen meestal aan het bewind. Vanaf 1947 zat de katholieke CVP voortdurend in het schepencollege tot in de jaren 1970, behalve van 1952 tot 1958 toen BSP en PVV een paarse coalitie vormden onder burgemeester BELLOT.

Qua ontspanningsmogelijkheden voor de jeugd was er sinds 1921 een katholieke scoutsgroep die vooral in het college O.L.V. van Deynsbeke rekruteerde en zich meer richtte naar jongens uit goeie middens. Evenals de K.S.A. die pas in 1937/38 werd gesticht en actief bleef tot ca. 1964. Een neutrale scoutsgroep van het neutrale BSB-verbond, de Boy Scouts de Belgique, was actief tussen 1922 en 1925. Ook de Zuid-Nederlandsche Padvinders waren slechts beperkt actief tussen 1931 en 1935 in het Vlaamsch Huis.¹

De Chiro werd pas na WO II (ca. 1946) opgericht, als opvolger van de parochiale Patronage. Naast de jeugdbewegingen waren er ook sportverenigingen. Zoals de voetbalclub KSV, gesticht in 1922, en de turnkring "Eikels worden bomen", die reeds eind 1912 actief was.

Daarnaast waren er ook nog ontspanningsmogelijkheden in ongeorganiseerde vorm. Voor de oorlog waren er 2 cinema's: *Victoria Palace* (Nieuwstraat 42, tot 1964), *Cinema Moderne* (Trapstraat 38, tot 1967, nadien zaal "De Clan" en daarna schoenenwinkel Ortwin). Occasioneel werd er ook in de feestzaal van de Katholieke Kring op de Markt een film vertoond. In 1948 kwam daar nog cinema *Majestic* bij (vanaf 1960 cinema Paris, nu CC *Zottegem*, Hospitaalstraat).² In 1952 werd de Filmclub opgericht door de Studentenclub en de Culturele Kring om ook betere films te promoten in Zottegem.³

Het ontstaan van de K.A.J. in Zottegem in 1932⁴

De aanleiding

Nationaal was de K.A.J. reeds in 1925 gesticht door kardinaal CARDIJN. In Aalst werd de K.A.J.-afdeling opgestart in 1927/28. Waarschijnlijk werd de plaatselijke K.A.J.-afdeling in Zottegem gesticht vanuit het Verbond en is ze niet gegroeid vanuit Zottegem zelf. "In november 1931 kwam E.H. LERNO, diocesane proost van het K.A.J.-Verbond in een eerste samenkomst spreken over het nut en de noodzakelijkheid om de katholieke arbeidersjeugd te groeperen. In december 1931 en februari 1932 kwamen jongelingen van Zottegem en omliggende gemeenten regelmatig samen om Mr. A. VERPLAETSE, diocesane voorzitter van het K.A.J.-Verbond, het inrichten en de werkwijze der groepen te hooren uitleggen". De verbondsleiding uit Aalst, voorzitter Pol KEYMEULEN en secretaris Michel DE SAEDELEER, waren ook betrokken bij de opstart van de afdeling in Zottegem (en Hillegem).⁵

Er is ook een parallel te trekken met de motieven die Jules LOOTENS, hoofdonderwijzer in het College, hoofdleider van de scoutsgroep en raadslid bij de stichting van de K.A.J., geleid hebben bij de stichting van zijn scoutsgroep in 1921: "Hij deed dit om de jongens een vorming te geven tijdens hun vrije tijd en om zo in te gaan tegen de verwildering die na WO I sterk toenam. Het stootte hem tegen de borst de Zottegemse jeugd in het wilde en brutaal te zien spelen op straat".⁶

Er was wel een specifiek aspect bij de oprichting van de K.A.J. Zo zei Jules LOOTENS tegen Leo CHARITA die aanvankelijk bij de scouts was dat hij beter bij de K.A.J. zou zijn omdat hij een arbeidersjongen was. Wat ook terugkwam in andere interviews.

1. W. VAN DER SPIEGEL. *De Zottegemse ScoutsGids*, p. 35, 54-56.

2. D. LAMARCO. *80 jaar cinema in Zottegem. – Handelingen ZGGO*, 1993, p. 125-160.

3. D. LAMARCO. *50 jaar filmclub Zottegem*, p.18 – 34.

4. Interviews met Leo Charita (°1917), Cyriel De Vrieze (°1913), Michel Van Snick (°192.). Verslagboek I, p. 1-2.

5. D. PODEVIJN. *Tot welzijn van de werkersstand. Een bijdrage tot de geschiedenis van de (V.)K.A.J.-beweging in het verbond Aalst (en Geraardsbergen), 1927-1977. – Het Land van Aalst, 1984, nr. 5-6, p.269.*

6. W. VAN DER SPIEGEL. *De Zottegemse ScoutsGids*, p. 19.

De concrete start

Na de toespraken van de diocesane proost en voorzitter werd er in maart 1932 in het Gildenhuis een Lourdesfilm vertoond om de beweging der katholieke arbeidersjeugd aan een ruimer publiek voor te stellen. In mei 1932 sloten 7 leden van Zottegem zich aan en gingen enigen voor de eerste maal naar een vergadering te Aalst. In juli 1932 werd het bestuur van de Zottegemse groep gekozen en aangesteld: E.H. VERSTRAETEN als proost, Roger DE GROOTE als voorzitter, Albert VAN GYSEGEM als schrijver, Leon GHYS als verslaggever en Albert PIETERS, Leon CHARITA en Jules LOOTENS als raadsleden. In augustus 1932 gaven de Kajotters een gezellig feestje met voordracht, zang en toneel voor de patronageleden en hun vrienden. Vanaf dan werden er vaste vergaderingen gehouden.

Het rekruteringsveld

De eerste leden van de K.A.J.-afdeling kwamen uit de patronage. Dit was oorspronkelijk een zondagsschool die doorging in de meisjesschool Sint-Barbara voor de meisjes en in het Gildenhuis voor de jongens. Dit laatste groeide uit tot een verzamelplaats voor de jeugd, waar op zondagavond van 17 tot 20 u aan ontspanning werd gedaan via biljarten, kaarten, boogschieten, domino leggen, schommelen, ... Er was ook een toneelgroepje.

Enkele K.A.J.-verantwoordelijken waren bij de patronage en brachten van daar leden mee naar de K.A.J. De patronage bleef nog een tijd verder bestaan, maar het betekende toch een flinke aderslating. Eens de K.A.J. van start was gegaan, ging men ook rekruteren in de 2 jongensscholen, nl. het College en de Gemeenteschool, o.a. via de zogenaamde schoolverlatersactie. Dit verliep echter niet van een leien dakje: de leerlingen van het College, waar Jules LOOTENS hoofdonderwijzer was, waren traditioneel aangesloten bij de scoutsgroep, waarvan hij de Master was. Sommige collegeleerlingen waren aangesloten bij de K.S.A., maar het was eerder uitzonderlijk dat iemand uit het College bij de K.A.J. was aangesloten. De meerderheid was afkomstig uit de Gemeenteschool.

Moeizame opgang van 1932 tot 1940 ⁷

Organisatie

1. het lokaal:

Zoals in veel gemeenten was het lokaal van de K.A.J. gevestigd in het Gildenhuis. De vergaderruimte lag achteraan en bestond uit 2 zaaltjes, die door de dekenij ter beschikking werden gesteld. Het is normaal dat de K.A.J. daar een onderkomen kreeg omdat de patronage, die gedeeltelijk was opgeslorpt door de K.A.J., daar ook gehuisvest was. Als onderdeel van de Katholieke Aktie kon de dekenij moeilijk anders dan één van haar lokalen ter beschikking te stellen. Bovendien was dat één van de weinige lokalen in Zottegem. De scouts zaten toen zelfs op de zolder van het College. In het Gildenhuis in de Laurens De Metsstraat waren ook het ACW, de CM en de spaarkas BAC ondergebracht. Evenals de KSA, de turners en later ook de Chiro. Het lokaaltje werd versierd met spreuken en slagzinnen i.v.m. het jaarthema. Het Gildenhuis is steeds het lokaal van de K.A.J. gebleven tot ze stopte met de werking.

2. de algemene vergadering:

De algemene vergadering vormde het hoofdbestanddeel van het gewone K.A.J.-leven. De studiekringen waren ook wel belangrijk, maar passen beter bij de maatschappelijke opstelling. Het verloop van zo een algemene vergadering was

7. Interviews met Cyriel DE VRIEZE (*1913), Louis PODEVIJN (*1921), Michel VAN SNICK (*1921), Albert VERTHEZ (*1923). Verslagboek I.

Het Gildenhuis - foto straatkant.
Centrum voor Streekgeschiedenis, Zottegem.

vrij formeel en bestond uit verschillende, vaste rubrieken. Ze begon steevast met een gebed en met het kajotterslied. Daarop volgde een welkomstwoordje door de voorzitter, waarna het verslag van de vorige vergadering werd voorgelezen. De eigenlijke vergadering bestond uit een toespraak of een spreekbeurt van de voorzitter of van de gewestelijke afgevaardigde, die handelde over de ideale K.A.J.-afdeling, de beroepstaak, de kajottersplicht, het gezin, het arbeidersvraagstuk, ... Dit nam ongeveer één uur in beslag. Tussendoor werd er een lied gezongen om de energie een beetje af te reageren.

Daarna volgde nog een woordje van de proost dat kon gaan over missiezondag, doopbelofte, het gezag van de paus, de encycliek Rerum Novarum, de communie, het huwelijk, ... Dit duurde ongeveer 20 minuten. Ten slotte werd er nog een kwartier of een halfuur voorzien voor ontspanning. 's Winters bestond dit uit zang en uit allerhande spelletjes binnenskamers zoals luciferdoosje doorgeven op de neus, blaasvoetbal, ... 's Zomers werd er op de binnenkoer gespeeld. De vergadering eindigde met een gebed en duurde in totaal anderhalf tot twee uur.

In vergelijking met andere jeugdbewegingen lag de klemtoon dus nogal sterk op vorming. Al kwamen de gewone leden vooral voor de ontspanning en namen ze er de vorming maar bij.

De algemene vergadering ging in de vooroorlogse periode meestal maandelijks door. In 1935 had ze elke derde maandag van de maand plaats en begon om 19u30 en duurde tot ca. 21u30. In tegenstelling tot de meeste andere jeugdbewegingen vergaderde de K.A.J. dus 's avonds en dit omdat de meeste leden vanaf 14 jaar gingen werken en vaak nog een tijdje moesten sporen vooraleer ze thuis waren.

De opkomst van de leden varieerde in deze periode tussen 8 en 22, met een gemiddelde van 16 per vergadering. Soms werden er speciale gasten uitgenodigd zoals de deken, pater Aerts, pater Bogaerts. En ook de gewestelijke propagandist was vaak aanwezig.

3. speciale vergaderingen:

Om te beginnen waren er de studiekringen voor het bestuur die ook maandelijks plaats vonden in het lokaal. Hier werden de algemene vergaderingen voorbereid, maar werd er ook een sociaal studie-onderwerp uitgediept. Dit kon gaan over de vakbond, het loon, de arbeidsduur, de sociale dienst, arbeidszekerheid, ... Een gebed en het verlag van de vorige studiekring waren ook vaste ingrediënten.

Op de maandelijkse bestuursvergadering kwamen het ledenaantal, het programma, de kastoestand en de gewestelijke vergaderingen aan bod. De voorzitter en de secretaris werden dan ook nog eens verwacht op de leiderskring in Aalst waar alle afdelingen van het gewest aanwezig waren. Vaak trok men met de fiets naar Aalst. De beginnende K.A.J.-afdelingen in Hillegem en Sint-Maria-Oudenhove werden door het Zottegemse K.A.J.-bestuur ook geregeld bezocht en gesteund.

Een speciale categorie waren de jaarlijkse propaganda-weken en -tochten die de plaatselijke afdeling bekend moesten maken in de gemeenten en eventueel ook nieuwe leden konden opleveren. Zo ging de Zottegemse afdeling op 22 mei 1933 per fiets naar Hillegem om er deel te nemen aan een ontspanningsavond.

Foto 1ste generatie kajotters uit Zottegem op bezoek in Hillegem, mei 1933.

Zittend: Charles Florin, Roger Wittebrood, Raphaël Van Herzele, Albert Van Daele, Van ..., Robert Van Der Stock. Staand: Leon Ghijs, Albert Van Gijsegem, Albert Sturtewagen, Leo Charita, E.H. Verstraeten, Cyriel De Vrieze, Albert Pieters, André Legrand (foto L. Charita).

Het K.A.J.-kenteken, de K.A.J.-fietswimpel, affiches, ... waren dan prominent aanwezig.

Daarnaast waren er soms ook grote regionale activiteiten. Zo gingen 11 kajotters uit Zottegem op 29 juli 1934 naar de Katholieke Arbeidersdag te Aalst. In augustus 1935 namen ze deel aan het congres op de Heizel. Kort voor de oorlog was er in de Zottegemse cinema Victoria een meeting voor het ganse gewest. De plaatselijke afdeling had meegewerkt door strooibiljetten aan fabrieken en station uit te delen. Ze hadden tevens hun medewerking verleend aan het spreekkoor dat het thema van de meeting duidelijk in de verf zette.

Ook de grote ontspanningsactiviteiten lieten vaak een diepe indruk na: loopkoers met andere K.A.J.-afdelingen in de hovingen van baron L. Moyerson in Mijlbeke, Aalst. Een uitstap naar Antwerpen in het voorjaar van 1934 en een winterfeest in 1934 en 1935. Kleinere ontspanningsvergaderingen vonden sporadisch plaats, meestal in de zomer: een voetbalmatch, een wandeling of een fietstocht.

Een zomerkamp zoals in de meeste andere jeugdbewegingen was er bij de K.A.J. niet. Veel leden werkten immers al en hadden geen 2 maanden zomervakantie.

4. het uniform:

Dit bestond uit een wit hemd, een groene das (per arrondissement) en het K.A.J.-kenteken. Vooral op dit laatste werd sterk de nadruk gelegd. Bij de opname van nieuwe kajotters werd het kenteken door de proost gezegend en overhandigd aan de voorzitter, die het dan samen met de lidkaart uitreikte aan de nieuwe leden. Er was geen specifieke uniformbroek, maar wel een hoofddeksel. In de kerk zaten de jeugdbewegingen "per muts". Elke jeugdbeweging had een eigen hoofddeksel met een bepaalde kleur zodat het onderscheid goed gemerkt werd.

5. de leiding:

Door de kleinere leeftijds kloof stond de K.A.J.-leiding meestal dicht bij de gewone leden dan in andere jeugdbewegingen. Vandaar dat men ook over bestuur en voorzitter sprak i.p.v. over leiding of hoofdleder.

De proost speelde een belangrijke rol en was één van de spilfiguren. Van 1932 tot 1935 was dit E.H. onderpastoor VERSTRAETEN Gabriël (°1904, + 1980). In 1935 werd hij benoemd tot onderpastoor in Heirbrug, Lokeren en werd hier opgevolgd door E.H. SCHELSTRAETE Marcel (°1897, + 1964). Deze werd in 1938 echter benoemd tot onderpastoor in Wachtebeke.

De voorzitter was de andere spilfiguur. In juli 1932 werd schoenmaker Roger DE GROOTE gekozen als voorzitter, maar in september van dat zelfde jaar werd hij reeds opgevolgd door Cyriel DE VRIEZE. Deze was ook voorzitter van de K.A.J.-afdeling in de vakschool van Geraardsbergen en werd daarom door het bestuur aangesproken om ook in Zottegem voorzitter te worden. Hij bleef voorzitter tot 1940, al werd hij wel tijdelijk vervangen in 1933 toen hij zijn legerdienst moest vervullen en in de loop van 1938 en 1939 toen hij gemobiliseerd werd. Hij werd toen telkens vervangen door Leo CHARITA, die secretaris was sinds september 1932. Beiden waren beroepshalve actief bij het ACV, het christelijk vakverbond. Dit was ook al een garantie van kwaliteit van de bestuursploeg, evenals het feit dat ze voor langere tijd hun engagement opnamen.

Vanaf 1933 werden zij ondersteund door de eerste gewestelijke propagandist van het verbond Aalst, Jef VAN LANGENHOVE. Hij stond ook mee aan de wieg van nieuwe afdelingen in Herzele en Borsbeke.

K.A.J.-schildje.
Kadoc - KULeuven

6. de leden:

Het aantal leden, m.a.w. de jongeren die ingeschreven waren, lag in de vooroorlogse periode gemiddeld op 20. Daarvan waren er gemiddeld 16 aanwezig op de algemene vergaderingen. In 1938 en 1939 daalde dit cijfer door de mobilisaties.

De meeste leden kwamen uit Zottegem-centrum en uit de gemeenteschool. De rekrutering gebeurde oorspronkelijk vooral via de patronage. De voorzitter sprak ook jongens van katholieke huize aan die al gingen werken. Vanaf 1933 werd de rekrutering ook systematisch georganiseerd via de schoolverlatersactie: jongens die niet verder studeerden gingen men ten huize bezoeken om hen te overhalen bij de K.A.J. aan te sluiten. Naast een uitnodiging voor een algemene vergadering werd hen ook een K.A.J.-brochure overhandigd.

7. de financiën:

De plaatselijke K.A.J.-afdeling haalde haar inkomsten uit de verkoop van kalenders en van losse nummers van K.A.J.-tijdschriften, waarvan ze een bepaald percentage mochten houden. Ook van de ledenbijdrage kreeg de afdeling een deel. Deze bijdrage bedroeg in 1938/39 2,5 Bfr. per maand. In 1933 was er 98,75 Bfr. in kas. Grote uitgaven waren er niet: af en toe voor de versiering van het lokaal of voor een feestje. De kosten voor verplaatsingen naar congressen werden gedeeltelijk gedragen door de spaaractie.

Maatschappelijke opstelling

1. Studie en actie op sociaal-economisch vlak

Op de algemene vergaderingen werd er gesproken over het loon, sparen, beroepsgeweten, arbeidszekerheid, het syndicaat, stoffelijke noden, ... Dit gebeurde door een toespraak van de voorzitter of van de gewestelijke propagandist. In de studiekringen gebeurde dit meer via dialoog. Opvallend is dat er veel aandacht besteed werd aan het sparen. Eén van de leuzen was: "*door sparen naar een zonnige toekomst*". Er werd bijv. ook uitdrukkelijk gesteld dat de arbeiders soms meer uitgebuit worden door plezierinstellingen, zoals slechte films, dancings, mode, ... dan door de onrechtvaardigheid van sommige patroons. En nochtans werd pas in de jaren 1930 het stelsel van het kindergeld en van betaald verlof ingevoerd. Bovendien werden de jaren 1930 gekenmerkt door een wereldwijde economische crisis, voortvloeiend uit de crash van Wallstreet in november 1929. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat 1936 op sociaal vlak een bewogen jaar was met veel betogingen en stakingen, waarbij zelfs diverse doden vielen. Het betekende ook de doorbraak van een zweeppartij *Rex* onder leiding van Leon DEGRELLE die fulmineerde tegen de "banksters" en de financiële schandalen waarin de regering betrokken was.

De actie van de K.A.J. in het arbeidersmilieu was vooral gericht tegen ontgroening van de jonge kajotters die zelf door hun stichtend voorbeeld de maatschappij dienden te veranderen. De acties ter verbetering van de werkomstandigheden bleven voor de oorlog beperkt. De K.A.J. deed wel mee aan de *Rerum Novarum*-optocht, als onderdeel van het A.C.W.

2. Studie en actie op religieus-ethisch vlak:

Het godsdienstige aspect kreeg in de K.A.J. voor de oorlog veel meer aandacht dan sociale en economische problemen. Het was de bedoeling de jonge arbeiders te doordringen met de katholieke leer over de samenleving.

Zowel in de algemene vergadering als in de studiekringen kwam dit neer op het luisteren naar een uiteenzetting van de proost. Dit kon gaan over: missiezondag,

de doopbelofte, het gezag van de paus, de communie, Rerum Novarum, het huwelijk, vasten en vleesderven, zedelijk verval, het lekenapostolaat van de kajotter, ...

Naast dit geestelijk woordje, was het gespreksonderwerp van de algemene vergadering ook vaak gewijd aan de godsdienstige-ethische houding van de kajotter. Er werd veel belang gehecht aan het actief bijwonen van de eucharistie (cfr. "zondagsmis = *communiemis*"), het regelmatig te biecht gaan, het hernieuwen van de doopbeloften waardoor je vergiffenis kreeg van de erfzonden, ...

Het doel van de K.A.J. was de jonge arbeiders "te veroveren voor de Kerk" of "de afgedwaalde arbeiders terug naar de stal brengen". Samen met de katholieke leer werd de katholieke maatschappijvisie geïntroduceerd: de K.A.J. moest een levensschool zijn die de arbeidersmassa vormde op zedelijk en stoffelijk gebied. Een eenheidsfront moest gevormd tegen de aanvallen van heidendom en zedeloosheid. Waakzaamheid moest aan de dag gelegd worden tegen de vijand van de godsdienst, nl. communisme en socialisme. Het moest bestreden worden door woord en geschrift, daad en verovering, tucht en onderwerping. Aan die tucht en orde werd nogal wat belang gehecht. Twee pijlers tegen verval op godsdienstig en zedelijk vlak waren de vorming van de jonge arbeiders en de goddelijke instelling der familie. Vandaar de slogan "*ter verovering van de eigen huiskring*" en vandaar ook dat volgende principes gepropageerd werden als must voor elke familie: "eenheid, onverbreekbaarheid, kuisheid en gezag". Deze opvattingen kaderden in het nog sterk patriarchaal gezinsverband dat voor de oorlog nog in zwang was.

Een bijzondere vorm van studie of een toepassing ervan was de opdracht die de kajotters meekregen om tijdens de huis aan huis-verkoop van losse nummers van K.A.J.-brochures na te gaan of er een kruisbeeld hing en welke krant er gelezen werd. Dit kaderde in de methode van K.A.J.-stichter kardinaal CARDIJN: "zien, oordelen, handelen".

De actie op religieus vlak in parochie en arbeidsmiddens was vrij uitgebreid. Het begon bij een campagne om het mishoren tijdens de week bij de kajotters te bevorderen door er voor te zorgen dat er elke dag van de week zeker iemand van de kernleden aanwezig was. Op speciale feestdagen, zoals van het H. Hart of van Christus Koning, werd er gezamenlijk naar de communie en het lof of de biecht gegaan. Er werd ook deelgenomen aan processies, o.a. de sacramentsprocessie. En dan was er nog de Paasactie of Goede Vrijdag-actie. Aan het station werden vanaf 4 uur 's morgens pamfletten uitgedeeld door enkele kajotters om de mensen aan te zetten hun "Pasen te houden". De kajotters moesten trachten te bewerkstelligen dat op hun werk gans de fabriek om 15 uur vijf minuten stil hield en aan het versierde kruisbeeld het lijden van Christus herdacht. In de textiel fabrieken van Cantaert, Schockaert en Sanitary hadden de bazen daar weinig tegen. In tegendeel: het zorgde immers voor een goede geest en een positieve sfeer. Op Paaszondag hielden de kajotters een gezamenlijke Paasviering, waarna er een koffietafel was met boterkoeken en chocomelk.

De actie op ethisch vlak in parochie en arbeidsmilieu was minder uitgebreid. Hier gold vooral dat elke kajotter door zijn goed voorbeeld actie moest voeren. Er zijn slechts enkele meer georganiseerde acties geweest: tegen de slechte films en de affiches die uithingen aan de cinema's in de Trapstraat en de Nieuwstraat. En een meeting voor meer zedelijkheid in het werkmilieu. De brochures van pater J. ARTS en VANDE VYVERE, komen nu vreemd over. Bijv. van deze laatste uit "*Praatjes*

DE OPTOCHT DOOR DE STAD

Na de Mis van dankbaarheid stapten de honderden Jongelingen, in de beste orde en tucht door de straten der stad. De vier parochies werden bezocht en de straten weergalmden van het strijdlid der Kajotters.

Wij bemerkten de Kajotters van de gewesten Aalst, Herzele en Zottegem.

Daar stapten flink geordend de jonge christene werklieden van Aalst, met zijn vier afdelingen, gevolgd door deze van Hofstade, Herdersem, Lede, Oordegem, Erongem, Mere en Zottegem. Het was een succes, een belofte voor de toekomst!

's MIDDAGS OP PICK-NICK

's Middags had er op het buitengoed van h. Senator Moyersoën een algemeene pick-nick plaats! Of het er lustig aan toging! Zoovele jonge kerels, gezeten in het gras, hun maag aan 't vullen.... Op allerlei wijze werd er pret gemaakt...

Indrukwekkend Openluchtfeest op de Grootte Markt

Het Openluchtfeest op de Grootte Markt, dat kwart voor 7 ure een aanvang nam, was een veropenbaring. Wie onder de talloos vele toeschouwers had kunnen vermoeden, dat simpele werkjongens aldus konden presteeren! Het programma dat uitgevoerd werd, gaf niet alleen een beeld van wat de K. A. J.-beweging is, maar getuigde van den grooten cultureelen invloed die van haar op de leden uitgaat.

Artikel uit *De Volksstem* 1935.⁸

8. *De Volksstem*, 1935. Kajottersfeest in Aalst, naar aanleiding van het 10-jarig bestaan van de K.A.J. (Digitaal Krantenarchief - stadsarchief Aalst)

over Verkeren”: Hoe lang en hoeveel maal mag men bij elkaar vertoeven? Waar is het best te verkeren? ...

Intern was er ook de briefschrijfactie met de kajotters die hun legerdienst deden als milicieu.

De K.A.J. trad dus op als vormingsschool voor de jonge arbeiders (ook met studieweken, retraites en publicaties) en als drukkinggroep om wantoestanden aan te klagen en eventueel te veranderen. Al hield men zich op politiek vlak volledig op de vlakte: op de algemene vergaderingen werd er niets over gezegd, op de studiekringen weinig of niets. Door sterk het belang van het geloof, orde en tucht te onderstrepen, was de ontvoogdende rol van de K.A.J. beperkt. En dat was waarschijnlijk ook de bedoeling van de kerk via de proosten.

Ook van Vlaamse bewogenheid is er in de Zottegemse K.A.J.-afdeling voor WO II weinig te merken. Slechts één maal wordt in het verslagboek gemeld dat een bestuurslid vroeg ter herdenking van de Gulden Sporenslag eens de Vlaamse Leeuw te zingen. De Vlaamse zaak was meer iets voor de “hoogstudenten” dan voor de arbeiderszonen...

Moeilijke periode tijdens WO II⁹

Organisatie

In het begin van WO II was de organisatie van de plaatselijke K.A.J.-afdeling enigszins ontregeld en van mei tot oktober 1940 lag de werking zo goed als stil. Nadien hernamen de activiteiten, alhoewel de kajotters minder naar buiten kwamen.

1. het lokaal:

Het Gildenhuis was gedurende de oorlogsperiode bijna constant bezet. Eerst door het Belgisch leger, dat het gebruikte als keuken, daarna door de Duitsers, en ten slotte door de Geallieerden. De actie “Winterhulp” en “Dienst aan gezinnen door oorlog geteisterd” waren er ondergebracht. Het gebeurde al eens dat enkele leden er binnen braken om aan voedsel te geraken... Maar de vergaderingen in het K.A.J.-lokaal dat achteraan gelegen was, konden toch doorgaan. Soms werd er ook bij iemand thuis vergaderd.

2. de vergaderingen:

In tegenstelling tot de vergaderingen van andere jeugdbewegingen konden die van de K.A.J. tijdens de oorlog wel doorgaan, dankzij een regeling van het K.A.J.-verbond met de Duitse bezetter. De K.A.J. werd namelijk beschouwd als een religieuze beweging.¹⁰

De frequentie der vergaderingen was vrij regelmatig. Van oktober 1940 tot februari 1941 was er zelfs wekelijks een algemene vergadering. Daarna was het terug maandelijks. De studiekringen voor het bestuur vonden onregelmatiger plaats. De inhoud van de vergaderingen bleef dezelfde. Maar de DLO, dienst lichamelijke ontspanning, werd nu actief of actiever. Deze dienst zorgde voor de ontspanning tijdens de algemene vergaderingen of voor aparte ontspanningsavonden of -namiddagen.

De opkomst lag wel aanzienlijk lager: vanaf oktober 1940 waren er gemiddeld 7

9. Verslagboek II. Interviews met Cyriel DE VRIEZE (*1913), Albert DE VUYST (*1928), Louis PODEVIJN (*1921), Gerard VAN DE ZANDE (*1922), Michel VAN SNICK (*1921), Albert VERTHEZ (*1923), Frans WATTE (*1920).

10. Krantenartikel uit *De Volksstem*, 29/1/1940 (digitaal krantenarchief – stadsarchief Aalst).

Foto Cardijn.

Alle geïnterviewden waren ook vol lof over kardinaal Cardijn die ze omschreven als zeer begeesterend, eenvoudig en charmatisch.

Foto binnenkoer Gildenhuis.

Centrum voor Streeksgeschiedenis, Zottegem.

leden. Dit cijfer steeg licht in 1941-42 tot ongeveer 10. De licht dalende trend zette zich door in 1943: gemiddeld 8 leden.

3. de relatie met de buitenwereld:

In deze periode draaide deze relatie natuurlijk rond de contacten met de Duitse bezetter. Het verzet van de K.A.J. tegen de bezetter was niet actief, maar eerder lijdzaam, zoals bij vele Belgen. Anderzijds nam de Vlaamse bewogenheid in de K.A.J. toe, maar dit resulteerde niet in pro-Duitse sympathie. De betrekkingen met het gemeentebestuur o.l.v. de oorlogsburgemeester waren eerder stroef omdat het nogal Duitsgezind was. Eén van de verantwoordelijken, Louis PODEVJN, stelde zich zelfs radicaal op tegen zijn vader die oorlogsburgemeester was in Strijpen ...

Sommige jonge arbeiders doken onder om te kunnen ontsnappen aan de verplichte tewerkstelling die door de Duitsers opgelegd werd vanaf oktober 1942. Daardoor kwam het dat de Duitsers soms binnenvielen in K.A.J.-vergaderingen, maar in Zottegem is dit niet gebeurd.

Omdat de K.A.J. tijdens de oorlog mocht blijven werken, werd ze door sommigen als Duitsgezind aanzien. Ook door sommige ouders van kajotters werd dit soms geïnsinueerd als de leiding huisbezoeken aflegde. Dit werd mogelijks ook in de hand gewerkt doordat er soms K.A.J.-liederen gezongen werden op de melodie van Duitse marsliederen. En mogelijks ook door de K.A.J.-groet, die gelijkenis vertoonde met die van het V.N.V.

Sommige kajotters uit Zottegem sympathiseerden met de bezetter omwille van Vlaamse idealen. Zo leurden er enkelen met het blad van het Verdinaso. Eén kajotter, Adhemar DE MEYER¹¹, is volledig overgelopen naar de andere kant en maakte deel uit van de SS-Vlaanderen. Hij is als oostfronter gesneuveld in Rusland.

Met de andere jeugdbewegingen waren er weinig contacten omdat hun werking door de Duitse bezetter verboden was.

4. de leiding:

In groot contrast met de vorige periode, waar er slechts één voorzitter was voor een periode van 8 jaar, zien we nu 5 voorzitters wisselen op ongeveer 5 jaar tijd. Dit is natuurlijk te wijten aan de oorlogsomstandigheden. Eind september 1940 werd Michel VAN SNICK voorzitter. In januari 1941 werd Leo CHARITA terug voorzitter. Tijdens de mobilisatie van Cyriel DE VRIEZE had hij deze taak reeds waargenomen in 1938 en 1939. In 1942 werd Louis PODEVJN voorzitter en bleef dit tot hij in de lente van 1944 verplicht te werk gesteld werd in Duitsland. Hij werd tijdelijk opgevolgd door Gerard VAN DE ZANDE, die al secretaris was.

Als leider van de jong-K.A.J. werd Louis PODEVJN begin 1942 opgevolgd door Frans WATTE, die leider bleef tot augustus 1943, toen hij als werkweigeraar moest onderduiken tot september 1944. Daarna nam hij zijn taak terug op. Tijdens de oorlog was Kamiel BONNER gewestelijk propagandist in opvolging van Jozef VAN LANGENHOVE.

De enige vaste waarde tijdens WO II was de proost: E.H. Jozef VAN DER HAUWAERT (*1906, +1982), onderpastoor van 1940 tot 1952.

5. de leden:

De belangrijkste wijziging wat de leden betreft, is de oprichting in 1941 van een jong-K.A.J.-afdeling. Het was een initiatief van het Verbond omdat men gezien had dat voor de jongsten een aangepaste aanpak nodig was. De nadruk werd met sport, spel en zang meer op ontspanning gelegd. Zelfs 's winters werd er binnen aan sport of

De KAJ aan 't werk in mobilisatietijd

STUDIEDAG TE AALST

Mobilisatie, Siberische koude, zijn niet bij machte om de Kajotterswerking lam te leggen. Integendeel. In den schoot der K.A.J. heerscht thans een bedrijvigheid als in een bijenkorf. Deze activiteit is natuurlijk aangepast aan de nooden van dezen tijd.

Op den studiedag die gisteren te Aalst doorging waren 50 jonge leiders uit het gewest Aalst, Zottegem, Herzele aanwezig.

Als inzet: een dreunend lied, een fiere kajottersgroet en een vurig gebod. Frans Goossens, gewestvoorzitter leidt in met een geestdriftige welkom en verleent het woord aan E. P. Gerulf voor zijn les: Eén leider: Christus! De vrede kan niet bekomen worden door vredesverdragen. De vrede moet heerschen in de harten. moet gesteund zijn op rechtvaardigheid en liefde.

De nationale voorzitter Jef Deschuyfeleer betoogt dat de K.A.J. zich slechts dan volledig in dienst van haar volk zal kunnen stellen wanneer haar leiders moreel en christelijk hoogstaande personen zijn.

Heerlijk is de les van E. H. De Gendt, gewestelijk proost over de verchristelijking van het arbeidersmidden het leger. De Eerwaarde Spreker gaat uit van de stelling: verbeter de wereld, begin met u zelf.

Lode Cornelis, van het algemeen secretariaat heeft het op overtuigende wijze over de Paaschwerking.

Door den gewestelijken proost worden alsdan de Rome-medailles uitgekeerd.

De verbondsvoorzitter mocht terecht zijn fierheid en geluk uitspreken over dezen best geslaagden studiedag.

Krantenartikel KAJ aan 't werk in mobilisatietijd.
Krantenartikel uit *De Volksstem*, 29/1/1940.
Digitaal krantenarchief - stadsarchief Aalst.

11. In 'De onbevleete', de veel geprezen roman van Erwin MORTIER uit 2020, wordt in een brief uit het oostfront vermeld dat hij in maart 1944 gesneuveld is en dat hij zich nauwelijks 16 jaar oud meldde als SS-grenadier bij de Vlaamse Stormbrigade Langemarck voor de strijd tegen het bolsjevisme.

turnoefeningen gedaan. Ook gezelschapsspelen zorgden voor de nodige afwisseling. Het jaarprogramma was speels ingekleed om het aantrekkelijk te maken. Zo werd er vaak gewerkt rond de middeleeuwen met diens ridderlijke geest.

Deze jongere leden zaten in het 7de of 8ste leerjaar in de gemeenteschool. Naast Zottegem-centrum waren er ook enkele jongens woonachtig in de aanpalende deelgemeenten Bevegem en Strijpen (Ledebergstraat).

Er was elke week een samenkomst. De jong-K.A.J. bestond uit groepjes die onder leiding stonden van zgn. groepsleiders. Elk groepje had een eigen vlag, een eigen naam en een eigen leuze. De gelijkenis met het patrouillesysteem met patrouilleleiders uit scouting is erg opvallend. Er waren 4 groepen met elk ca. 10 leden. Zij hadden minder last van de oorlogsomstandigheden en de K.A.J. kende zelfs een bloei omdat ze tijdens de oorlog minder concurrentie had van andere mogelijkheden tot vrijetijdsbesteding of andere jeugdbewegingen, wiens werking door de Duitse bezetter werd bemoeilijkt of zelfs verboden.

De jong-K.A.J. had dus beduidend meer leden dan de eigenlijke K.A.J.-afdeling, die in totaal slechts 10 leden telde. Hier lieten de gevolgen van de oorlogstoestand zich sterker voelen door de mobilisatie, de verplichte tewerkstelling in Duitsland, het onderduiken of op de vlucht gaan. Hierdoor konden diverse leiders en leden zich niet meer met de K.A.J. bezig houden. Gemiddeld waren er slechts 6 leden aanwezig. Dit legde een hypotheek op de werking: "Van de weinige vergaderingen die voorzien waren, doch slechts weinig voorbereid waren, zijn er bovendien nog uitgesteld of afgelast omdat de leden niet op post waren"...

Maatschappelijke opstelling

1. studie en actie op sociaal-economisch vlak:

De gespreksonderwerpen waren nog steeds het arbeidersvraagstuk, de arbeidersvreugde, ... Maar er ging minder aandacht naar de eigenlijke sociaal-economische problemen. De nadruk werd sterk gelegd op de waarde en de schoonheid van de arbeid en van de arbeiders. Cfr.: "*De arbeid is het verlengstuk van Gods scheppingswerk*".

Er werd nu ook gebruik gemaakt van een andere techniek om het arbeidsmidden te bestuderen, nl. de enquêtes. Dit was afgeleid van Cardijns leuze "*zien, oordelen, handelen*". In de K.A.J.-tijdschriften zaten soms vragenlijsten over allerlei thema's zoals geld, woekerhandel, verplaatsing, ... Die werden door de kajotters besproken, ingevuld en teruggestuurd. Het waren vrij eenvoudige en korte vraagjes die er op gericht waren de aandacht van de kajotters op een concrete situatie in het eigen milieu te trekken.

Naast dit studieluik is het opvallend dat in deze oorlogsperiode er ook veel aandacht ging naar actie. Bijv. de schrijfactie om contact te onderhouden met de K.A.J.-leden die in Duitsland verplicht te werk gesteld waren (vanaf oktober 1942). De secretaris, Gerard VAN DE ZANDE, nam het meeste schrijfwerk op zich. Op de algemene vergadering werden de kajotters op de hoogte gehouden van de kameraden in Duitsland. Zo werd er al eens een brief voorgelezen. Daaruit blijkt dat de kajotters in Duitsland hun engagement probeerden verder te zetten door de makkers uit hun barak er bijv. toe aan te zetten om 's zondags naar de mis te gaan. Aanvankelijk werkte elke kajotter afzonderlijk (door gesprekken en omgangsvormen te beïnvloeden bijv.), maar na verloop van tijd vormden de kajotters in een barak een groepje om samen iets te verwezenlijken. Ze stelden ook lectuur ter beschikking die hen door de thuisafdeling werd opgestuurd.

Nauw daarmee verbonden was de pakjesdienst waarbij de plaatselijke afdeling in Vlaanderen allerhande zaken zoals tabak, snoep, boeken inzamelde en verzond naar de kajotters in Duitsland. Als het ware de voorloper van *Milac*, een katholieke vormingsbeweging in het Belgisch leger voor de miliciens of dienstplichtigen.¹²

Een andere K.A.J.-actie situeerde zich rond Sinterklaas: de kajotters knutselden houten speelgoed in elkaar (paardjes, kabouterijtjes, wagentjes, ...). Bij boeren, bakkers en beenhouwers werd ook bloem, vlees, ... ingezameld en uitgedeeld aan arme mensen met kinderen.

2. studie en actie op religieus-ethisch vlak:

De belangrijkste studiemaniër bleef de toespraak van de proost. De nadruk kwam wel meer te liggen op ethische dan wel op zuiver godsdienstige thema's: reinheid, zuiverheid, gezonde ziel in een gezond lichaam, deugdelijke en gezonde ontspanning. Opvallend hierbij is dat het ridderideaal uit de middeleeuwen als voorbeeld werd gesteld. De nieuwe methode met de enquêtes kan hier eveneens vermeld worden.

Ook de acties op religieus-ethisch vlak bleven beperkt door de oorlogssituatie. Zo was er van processies geen sprake meer. Wel waren er kerst- en paasvieringen. Naast de traditionele Paasactie op Goede Vrijdag was er ook een Paasviering op Pasen zelf. Er was een eucharistieviering waarop ook de ouders van de kajotters in Duitsland uitgenodigd waren. Aan de kajotters die in Duitsland zaten werd gevraagd om dan ook naar de mis te gaan zodat ze op die manier met elkaar zouden verbonden zijn.

In het kader van het jaarprogramma was er ook een actie voor de verzedelijking van het arbeidsmidden. De klemtoon moest komen te liggen op het menswaardige. De eerbied voor het meisje, de vrouw en de moeder moest er goed ingeprent worden en "vuile praat" tegengegaan...

De studieweken van *Familiegeluk* konden blijkbaar wel doorgaan. Deze stonden in het teken van de opleiding van de arbeiders en de voorbereiding op het huwelijk.

Van 1945 tot 1958: Opleving en achteruitgang¹³

Na de bevrijding in september 1944 normaliseerde het dagelijks leven zich vrij snel in België, alhoewel er natuurlijk duidelijke sporen bleven van 4 jaar oorlog en bezetting.

Organisatie

1. het lokaal:

Het lokaal van de K.A.J. bleef het Gildenhuis in de Laurent De Metsstraat, dat nu niet meer moest gedeeld worden met militairen, maar wel met Chiro en K.S.A.

2. de vergaderingen:

De algemene vergaderingen bleven op dezelfde manier opgebouwd. De vorming werd verzorgd door de gewestelijke propagandist of door het bestuur met behulp van de K.A.J.-berichten.

De proost was altijd aanwezig. Er waren geen studiekringen meer o.a. omdat het aantal leden te klein was. De ontspanning daarentegen had meer succes: er was een voetbalploeg en er werd ook vrij veel aan atletiek gedaan. Zo heeft de jong-K.A.J. eens de eerste prijs van het gewest behaald in het stadspark van Aalst. 's Zomers ging men ook al eens zwemmen in de zwemkom in Strijpen (Wurmendries).

12. *Milac of Militanen Actie* werd in 1945 opgericht als onderdeel van de Katholieke Actie en had als doel de jongeren beter voor te bereiden op hun legerdienst.

13. Interviews met Albert DE VUYST (°1928), Louis PODEVIJN (°1921), Willy PORRE (°1935), Gerard VAN DE ZANDE (° 1922), Albert VERTHEZ (°1923), Frans WATTE (° 1920).

Gedurende een drietal jaar heeft er ook een toneelgroepje bestaan. Het was eigenlijk een uitvloeisel van de patronage die reeds toneel speelde onder leiding van H. Schautteet. Het K.A.J.-toneelgroepje bracht traditioneel op Kerstdag en tweede Kerstdag een toneelvoorstelling: "De Wonderdokter", "De zonen van Stendhal", ... Het moest wel een stuk zijn met enkel mannelijke rollen...

Naar aanleiding van het 20-jarig bestaan van de K.A.J. in België werd er in 1945 ook een plaatselijke viering op touw gezet op de koer van het College. Deze viering vond plaats in samenwerking met de plaatselijke V.K.A.J. Er werden enkele toneeltjes opgevoerd, reidansen uitgevoerd, er waren enkele vendelzwaaiers en er was ook een toespraak van een gewestelijke afgevaardigde.

Affiche jubelcongres 1950.
KADOC - KULeuven

3. relaties met de buitenwereld

Vlak na de oorlog stonden sommige mensen nog wantrouwig tegenover iedereen, o.a. door de heksenjacht op collaborateurs. Dit had een negatieve invloed op de rekrutering van nieuwe K.A.J.-leden. Maar na verloop van tijd normaliseerde de toestand zich ook hier.

In de periode na de oorlog is de K.A.J. eens gebotst met de CM en het A.C.W., die als christelijke organisaties ook in het Gildenhuis gehuisvest waren. Aanleiding was een kerkdeuractie waarvoor de K.A.J. weigerde in te staan als de volwassenenorganisaties niet meehielpen...

Met de andere jeugdbewegingen waren de contacten verdeeld. Met de scouts, die toen de grootste en sterkste groep vormden, heerste er van oudsher een goede relatie. Dit kwam o.a. tot uiting in de voetbalmatchen die ze soms samen speelden. Jef LOOTENS, zoon van de stichter van de plaatselijke scouts en zelf ook scoutsleider, was ook lid van de K.A.J. Als praktijkleraar in een mijnschool was hij erg geïnteresseerd in de K.A.J.-werking.

Tussen de K.A.J. en de K.S.A., die ook in het Gildenhuis gevestigd was, heerste er een grote rivaliteit. De K.S.A. stond toen onder leiding van Hubert VAN WAMBEKE, later CVP-parlementslid.

De contacten met de vrouwelijke vleugel, de V.K.A.J., werden in deze periode nauwer. Maar van samenwerking was er “natuurlijk” geen sprake. Als er voor een of andere activiteit met de trein naar Aalst gespoord werd, zaten de K.A.J.- en de V.K.A.J.-afdeling mooi gescheiden...

4. de leiding:

Vlak na de oorlog huwden enkele leidinggevende kajotters waardoor ze automatisch uit de K.A.J. verdwenen. Er volgden enkele voorzitters kort na elkaar: Albert DE MUNCK, Jean DUMOULIN en Jozef CHARITA (1946-47). Albert DE VUYST nam het roer in 1948 over. Maar van eind 1950 tot begin 1952 moest hij zijn legerdienst vervullen en werd dan als voorzitter vervangen door Willy PORRE. Na zijn terugkeer bleef hij voorzitter tot zijn huwelijk in 1954. Hij had Joris VAN DEN BERGE opgeleid als opvolger, maar deze werd afgewezen door de gewestleiding in Aalst omdat zijn vader lid was geweest van het V.N.V. Willy PORRE werd dan terug voorzitter tot aan zijn huwelijk in 1958.

Onderpastoor VAN DER HAUWAERT, die reeds vanaf 1937 proost was, verliet in 1952 Zottegem. Hij werd opgevolgd door onderpastoor Antoon DROSSENS (°1919, +1992). De jong-K.A.J. werd tot 1945 geleid door Frans WATTE, die werd opgevolgd door Albert DE VUYST. Toen hij K.A.J.-voorzitter werd in 1948, was er geen aparte leider meer voor de jong-K.A.J. Deze taak was dan ook voor de voorzitter...

5. de leden:

De jong-K.A.J. kende rond de bevrijding een dipje qua ledenaantal: 20 à 25 jongens. Nadien herstelde dit cijfer zich naar 30 à 40. Dit werd mogelijks in de hand gewerkt doordat onderwijsminister Pierre HARMEL in 1953 de leerplicht van 14 naar 15 jaar had gebracht

De K.A.J. daarentegen bleef rond de 15 leden hangen. Het was erg moeilijk om de K.A.J.-afdeling in leven te houden. Met de kajotters die in Duitsland gezeten hadden wegens de verplichte tewerkstelling was wel contact gehouden, maar het lukte moeilijk om hen opnieuw bij de K.A.J.-werking te betrekken. Sommigen hadden veel meegemaakt, anderen trouwden en nieuwe leden kwamen er bijna niet bij...

Vanaf 1954 daalde het aantal kajotters naar ca. 10 en ook het aantal jong-kajotters daalde nu. Men werkte meer en meer samen met de K.A.J.-afdeling uit Erwetegem omdat er ook daar niet zo veel leden waren... Rond 1958 waren er nog slechts een 6-tal gemotiveerde kajotters zodat het werk steeds meer op dezelfde schouders kwam te liggen. Dit bevorderde de kwaliteit van de vergaderingen niet, waardoor het ledenaantal nog verder daalde. Bovendien had de Chiro veel jongens van de jong-K.A.J. ontfoetseld, o.a. omdat bij de Chiro de klemtoon meer lag op ontspanning dan op vorming. Deze formule kende toen blijkbaar meer succes en betekende voor de K.A.J. de doodsteek.

6. de financies:

De inkomstenbronnen bleven dezelfde: de bijdragen van de leden waarvan een deel voor de plaatselijke groep was. Een procent van de K.A.J.-brochures die verkocht werden, was ook voor de afdeling. Vlak na de oorlog had het K.A.J.-blad “Bevrijding” een 6-tal maanden een enorm succes, waardoor de kas een beetje aangevuld raakte. Een nieuwe methode om geld in het bakje te krijgen, was het organiseren van een papierslag. Door het ophalen van oud papier konden bijv. de kosten van de Lourdesbedevaart in 1952 gedrukt worden.

Affiche K.A.J.-congres 1950.
KADOC - KULeuven

Maatschappelijke opstelling

1. studie en actie op sociaal-economisch vlak:

Voor de sociale vorming vertrok men nu meer van situaties die men meegemaakt had op het werk of thuis. Er werd ook besproken wat men kon doen om er iets aan te veranderen. De opvang van jonge arbeiders was nog steeds een belangrijk actiepoint. Dit werd ook verruimd naar de opvang van de arbeider in het algemeen: zo hielp men werklozen aan een job, gaf men advies over allerhande administratieve problemen. Dit gebeurde in samenwerking met ACW en KWB. Ook de spaardienst werd anders georganiseerd, in samenwerking met de algemene arbeidersspaadienst: de B.A.C. (de Belgische Arbeiderscoöperatie, de bank van de christelijke arbeidersbeweging). Er werden ook enkele nieuwigheden ingevoerd zoals het af en toe verloten van een spaarboekje, voorhuwelijks sparen, ...

Politiek kwam soms ter sprake, vooral in verband met de actualiteit uit de naoorlogse periode.

2. studie en actie op religieus-ethisch vlak:

De nadruk in de K.A.J.-werking lag nog steeds iets meer op het religieuze. Dit kwam tot uiting in de algemene vergadering via de inbreng van de proost, de praktische beleving kwam eerder tot uiting buiten de algemene vergadering. Zo gingen de kajotters geregeld samen naar de mis. Ook de Paasactie en de Kerstviering vonden nog steeds plaats. In 1952 nam een groepje ook deel aan de Lourdesbedevaart.

Dat was een uitzonderlijke belevenis, maar in andere jaren ging men ook in eigen land op bedevaart: te voet naar Oostakker of Halle. De Romebedevaart in 1957 werd niet vermeld hoewel er uit het verbond Aalst 250 leden meegingen en 28 van de 31 afdelingen vertegenwoordigd waren.¹⁴

Op parochiaal vlak was de K.A.J. ook vertegenwoordigd. Zo stapten ze op Allerheiligen mee op in de stoet naar het kerkhof, samen met andere jeugdverenigingen en scholen, om de oorlogsslachtoffers te herdenken. Maar de katholieke gedrevenheid uit de vorige periodes is toch een beetje verminderd.

De jaren 1970: Reanimatiepoging¹⁵

1. de historiek:

Ten gevolge de oliecrisis van 1973 was er in de jaren '70 ook een economische recessie met heel wat jeugdwerkloosheid.

Tussen 1972 en 1975 werden enkele pogingen gedaan om via een cursus sociale promotie in Zottegem een permanente werking met arbeidersjongens te beginnen. Hoewel deze cursussen doorgingen in het parochiehuis te Bevegem en de Boerderij in Erwetegem, groeide hieruit geen blijvende werking voort. Het K.A.J.-verbond te Aalst wou in die jaren met een nieuwe afdeling starten. Zottegem werd uitgekozen omdat het een vrij groot centrum was. Nog enkele specifieke motieven: het groot aantal werkende jongeren, het probleem in verband met het pendelen, het industrieterrein dat niet van de grond kwam en de aanwezigheid van 2 technische scholen (waaronder het PHTI, Provinciaal Technisch Handels en Talen Instituut, dat sinds 1960 bestond).

Begin 1975 werd vanuit het gewestelijk secretariaat aan onderpastoor Amand DURIEU, tevens aalmoezenier van de scouts en de Chiro, gevraagd om enkele jongeren samen te brengen. Het verbond of het gewest zou de groep in de beginperiode begeleiden. Noël CROMPHOUT was in 1975 K.A.J.-vrijgestelde in het gewest Aalst en

14. D. PODEVIJN, *Tot welzijn van de werkersstand. Een bijdrage tot de geschiedenis van de (V.)K.A.J.-beweging in het verbond Aalst (en Geraardsbergen), 1927-1977.* – *Het Land van Aalst*, 1984, nr. 5-6, p. 311.

15. Interviews met Noël CROMPHOUT en E.H. Amand DURIEU.

dus verantwoordelijk voor de opstartende afdeling in Zottegem.

In het begin waren er een tiental jongeren met een gemiddelde leeftijd van 17 jaar, die reeds werkten of nog school liepen in de Technische school. Onder invloed van de algemene trend om langer te studeren dan vroeger, waren er bij de leden minder jongens die al werkten en meer die nog verder studeerden. Een jong-K.A.J. werd echter niet meer opgestart.

2. de werking:

De bedoeling van de heropgerichte K.A.J.-afdeling was: praten en werken rond de situatie, de interesses en de hobby's van de leden. Het groepje werkte zonder bestuur, maar verdeelde de taken (uitnodigingen versturen, uitkijken naar een geschikt lokaal, ...) op de vergadering zelf.

De vrijgestelde had als taak het groepje te begeleiden, maar omdat hij de enige was die op de hoogte was van spel- en gesprekstechnieken, was zijn aandeel zeer groot. Er werd aan vorming gedaan via gesprekken en informatieve spelen, bijv. een ganzenspel rond de K.A.J.-visie op de maatschappij, school, leger, wapens, ... Het godsdienstige kwam niet als apart onderdeel aan bod. De inbreng van de proost sloot nauw aan bij het onderwerp en was enkel bedoeld om dat christelijk te duiden. In verband met leger en wapens was de band met het evangelie duidelijk te leggen. De café waar vergaderd werd, gaf de gelegenheid om voor en na de vergadering het zo belangrijke pintje te nuttigen, samen te bijlarten of te flipperen...

Van een uniform of andere vormelijke of ceremoniële elementen was in die omstandigheden natuurlijk geen sprake.

Van begin 1975 tot juni 1976 waren er gemiddeld een 15-tal jongens. Opvallend was dat er maar één zoon bij was van militanten of oud-militanten uit de christelijke arbeidersbeweging... Er was tegenkating uit het ACW omdat er in cafés vergaderd werd. Dat was niet ideaal, maar werd toch geschikter geacht dan de lokalen van het ACW om die jongeren aan te trekken... Er werd wel uitgekeken naar cafés waar men in een apart zaaltje kon zitten, bijv. in 't Zeepaardje (Bruggenhoek) of de Silverbar (hoek Kazernestraat-Nieuwstraat).

3. het einde:

In april 1976 stopte Noël CROMPHOUT als vrijgestelde. De Zottegemse K.A.J.-afdeling sukkelde nog een tijdje verder, ongeveer tot juni 1976, maar dan was het definitief gedaan.

Andere oorzaken van die mislukking waren het ontbreken van een vast lokaal, wat bijkomende beslommeringen met zich meebracht. Enkele koptrekkers, o.a. Johan MEULEMAN, die hun legerdienst moesten doen. Het ontbreken van een echte, gevormde voorzitter. Het feit dat er ondertussen meer andere ontspanningsmogelijkheden waren.

Besluit

Door een blik van 90 jaar terug in de tijd te werpen valt de secularisatie van de samenleving in Vlaanderen nog sterker op. Ook het feit dat de segregatie tussen arbeiders en burgerij werd doorgetrokken tot in de jeugdverenigingen komt na jaren democratisering vreemd over. De strikte scheiding tussen K.A.J. en de zustervereniging V.K.A.J. kan nu eveneens merkwaardig overkomen, maar was toen de normaalste zaak ter wereld. Ook het onderwijs geschiedde immers strikt gescheiden en in de kerk was er een vrouwenbeuk en een mannenbeuk...

Het illustreert wel dat de inkijk op een beperkt thema als een jeugdbeweging, ook een breder panorama toont van de toenmalige maatschappij. Een ideaal sleutelgat dus...

Met de klemtoon op vorming was de K.A.J. een buitenbeentje binnen de jeugdbewegingen en dat verklaart misschien ook het beperkte succes. In tegenstelling tot andere jeugdbewegingen als scouts of Chiro beperkte de K.A.J. zijn eigen doelpubliek in sterke mate waardoor rekrutering steeds een probleem bleef. De stelling van A. DENDOOVEN dat “de zuidelijke arrondissementen van Oost-Vlaanderen, Aalst en Oudenaarde steeds uitermate moeilijke streken geweest voor elk georganiseerd jeugdverenigingswerk” klopt dus wel voor de K.A.J., maar gaat niet op voor Chiro en scouting.

De K.A.J.-afdeling van Zottegem heeft ook zijn steentje bijgedragen om het idealistische doel van stichter CARDIJN (de verheffing van de arbeidersstand) en zijn pedagogische methode (zien/oordelen/handelen) in de praktijk te brengen. De enorme positieve impact die een jeugdbeweging heeft op het verdere leven van de leden en zeker van de leiding is dus niet veel veranderd is in al die jaren.

Het Land van Aalst EXTRA - 3: Het modern kerkarchief in het Land van Aalst doorgelicht.

Een korte voorstelling

In deze monografie benader ik eerst het wettelijke kader van de parochiearchieven. Het beheer van het modern archief start bij het Concordaat tussen Napoleon en de paus in 1801. Meer dan 200 jaar heeft dit akkoord, aangevuld met enkele decreten en wetten, standgehouden. Pas met de publicatie van het Vlaams Decreet “Betreffende de materiële organisatie en werking van de erkende erediensten” is daar een einde aangekomen. Tot dan verwezen zowel de kerkfabrieken als de Provincie steeds naar die oude wetgeving. Het beheer van het kerkarchief werd niet alleen bepaald door wettelijke maatregelen van de burgerlijke overheid, maar evenzeer door de inspanningen van de bisschoppen van Gent. Het is opvallend hoe de kerkfabrieken en de pastoors snel reageerden op de diocesane richtlijnen. Voorbeelden zijn er genoeg: opmaak van rekeningen, het aanleggen van een status animarum, waarbij de pastoor een inzicht moest geven over zijn parochianen, het gebruik van een liber memorialis... Tot het einde van de 20ste eeuw wees de Gentse bisschop op het belang van een goed bijgehouden kerkarchief. De snelle evolutie in het kerkgebeuren zetten de Vlaamse bisschoppen en kloosteroversten ertoe aan om aangepaste maatregelen te treffen en richtten o.m. KADOC op en het CRKC, nu het PARCUM. Binnen die organen werd een archiefcel opgestart waar afgevaardigden van zowel de parochies als de kloosterorden en de rijksarchieven aanwezig zijn. Daarin zetel ik als vertegenwoordiger van het bisdom Gent. Voortaan beslist niet meer één bisschop maar die archiefcel die nu de naam draagt van OKDE (Overlegplatform Kerkelijk Documentair Erfgoed). Je kunt die cel beschouwen als een eerstelijnszorg voor kerkarchieven in heel Vlaanderen.

Na deze juridische uiteenzetting belicht ik de kerkarchieven zelf en wijs op de rijkdom ervan. Vooraf dit, wij hebben de archiefstukken geïnventariseerd vanaf 1796, jaar waarbij onze gewesten bij Frankrijk gevoegd werden, tot ca 2000 en eventueel tot vandaag. Kerkarchief, ook genoemd parochiearchief, omvat twee grote delen: archief van de kerkfabriek en archief van de pastoor.

In het eerste deel komen aan bod de verslagen van de vergaderingen, het personeel (organist, koster...), bouw en restauratiedossiers van de kerk en de pastorie, de onroerende en roerende eigendommen (gronden en pachten, meubilair, kunstvoorwerpen...), vervolgens de lijsten van de fundaties en testamenten en tenslotte het uitgebreide financiële luik. Telkens voeg ik er de indrukwekkende lijsten bij van de kunstenaars, architecten, ambachtslui zoals glazeniers, klokkengieters en beeldhouwers, die in onze regio hebben gewerkt.

In een tweede deel behandelen wij de pastorale activiteiten en die omvatten meer dan parochieregisters, die de meeste onder jullie wellicht al eens hebben geconsulteerd. Een van de belangrijkste stukken is het liber memorialis, waar de pastoor sinds 1844 verplicht is/was om de voornaamste gebeurtenissen in zijn parochie te noteren. De laatste decennia worden die niet meer aangevuld en worden ze vervangen door de lokale bladzijden van het parochieblad “Kerk en Leven”.

Nadien volgt het financiële luik, dat minder uitgebreid is dan dat van de kerkfabriek. Vervolgens de dossiers van de dopen, het vormsel, de huwelijken (vanaf 1945) en de uitvaarten. Uiteraard ziet men hier de resultaten van het Tweede Vaticaans Concilie van de jaren 60 van vorige eeuw. Een zeer belangrijke bron betreffen de afroepboeken, waar niet alleen de missen instaan maar ook allerlei informatie over het wel en wee van de parochie. Uitzonderlijk zijn ook de preken bewaard, die nochtans een goede weerspiegeling zijn van de tijdsgeest en dus een bijdrage tot de mentaliteitsgeschiedenis. Andere thema's zijn: het eigenlijke pastorale werk met bvb de relieken en hun echtheidsbewijzen, de registers en ledenlijsten van de vele confrérieën of broederschappen, de archiefstukken van sociale verenigingen waarvan de pastoor meestal medestichter was. Ik heb evenwel moeten vaststellen dat er, behalve in twee Aalsterse parochiearchieven, geen enkel stuk te vinden was over het Daensisme. Daar heb ik geen plausibele verklaring voor. Dikwijls vonden we ook stukken van het onderwijsbeleid via de vele zondag- en parochiescholen, waar kloosterzusters een grote rol hebben gespeeld. In een laatste hoofdstuk noteren wij specifieke publicaties van de parochie en foto's, die vooral waardevol zijn als ze geïdentificeerd zijn.

Geïntariseerde kerkarchieven geven een goed overzicht van het rijke (of arme) verleden van een parochie. Soms heb ik evenwel moeten vaststellen wat mijn prof geschiedenis in één van zijn eerste cursussen zei "Er verdwijnt meer archief in vrede dan in oorlogstijd". Ik kan nog steeds niet begrijpen waarom leden van de kerkraad of sommige pastoors niet meer liefde hebben gehad voor het verleden van hun eigen parochie of geen waardering voor het werk van hun voorgangers. Wat ervan overblijft is niettemin de moeite.

Alle uitgaves van het Land van Aalst EXTRA zijn gepubliceerd op de website van Het Land van Aalst: <https://www.hetlandvanaalst.be/wordpress/hlva-extra/>

Geert Van Bockstaele

Numm Puitman handw. 10-10.

INSTRUCTIE

OVER DE

REGISTERS EN ARCHIVEN DER KERKFABRIEKEN

In het Bisdome van Gend,

*Voorgescreven door Zyne Hoogweerdighejd den Bisschop,
in October 1841.*

Om het verlies der goederen en renten van de Kerkfabrieken ons Bisdoms te vermyden, hebben wy in de laeste vergadering der zeer eerweerde Heeren Dekens, gehouden den 25 Mey 1841, voorgescreven dat elk Kerkfabriek ten minsten dry registers moest hebben, te weten : het stokregister der titels, het dagblad der ontfangsten en het register der beraedslagingen. Heden komen wy een model van elk van deze registers aanbieden, daer byvoegende eene korte instructie over de maniere op de welke zy moeten opgesteld en bewaerd worden, als ook een woord wegens de archiven der fabriek, en wegens de brand-verzekering der kerkgebouwen.

I. Het Stokregister der Titels. (Model N.º I.)

Volgens Art. 56 van het Decreet van 30 December 1809 moet den Secretaris van den Bureau, op het stokregister der titels, volgens order der dagteekening, voluyt overschryven :

1.º De acten van fondation, testamenten, donatien, en in 't algemeyn alle titels van eygendom, als aenkoop van goederen, belegging van renten, vernieuwing van titels, enz.

2.º De pachtbrieven of huerceelen.

Elk stuk moet door den eerw. Heer Pastor en den President van den Bureau worden onderteekend en gecertificeerd gelykvormig te zyn aen het origineel. Het is niet zonder oogmerk dat den wetgever dit gewild heeft, want in geval het origineel of oorspronkelyk schrift der titels verloren ware, zouden deze copien kunnen aengenomen worden als een begin van proef en aenleyding geven tot het bewys door getuygen. (Borgerwetboek, Art. 1336.)

Het is geraedzaam van het register te beginnen met de beschryving van de kerk en van het pastoreel-huys, met der zelve toebehoorten en lasten of servitueten die ze bezwaren.

Bisschoppelijke richtlijnen om drie registers aan te schaffen.

Twee registers voor het financiële beheer en één voor verslagen van de kerkraad.

MAURITIUS-IOANNES-MAGDALENA
DE BROGLIE,
 Misericordie Divinæ & S. Sedis Apostolicæ gratiâ,
EPISCOPUS GANDAVENTIS,
Omnibus has visuris Salutem & Benedictionem.

Tenore presentium fidem facimus & attestamus, quod Nos, servatis servandis, juxta Sac. Conc. Trident. præscriptum, debite recognoverimus et approbaverimus certas particulas *et officibus*
Sancti Christophori, Maastricht

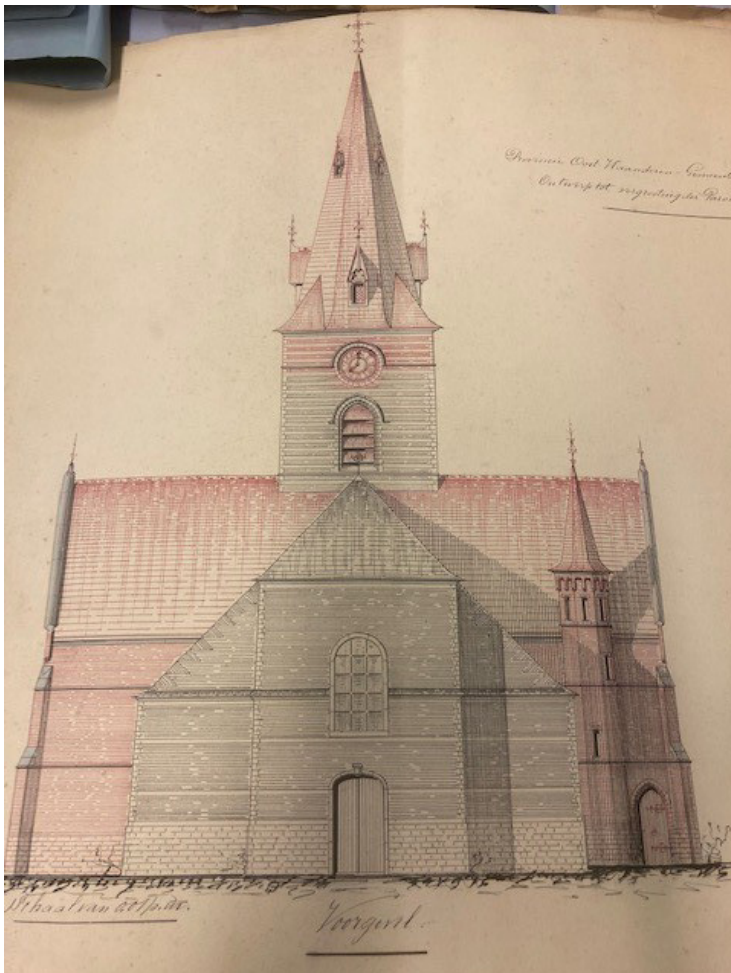
quas particulas, *mediante Pulvere Casus Serico rubro* affixas, reverentè reponi & collocari fecimus in Reliquiario *amichelico* — Figura *brachii* Circulo *amichelico* & Chrystallo ab *anteriori* parte ornato; quod Reliquiarium, benè clausum, & filo serico, *rubri* — coloris, debite colligatum, Sigillo Nostro minore, in *Cerâ Hispanicâ Rubrâ* impresso, obfirmari jussimus: permittentes, ut præfatæ Reliquiæ in *basiliâ d. Pollare*, publicè fidelium venerationi exponantur, non tamèn exaltentur.

Datum GANDAVI, die *14* mensis *Julii* anni *1819*

J. A. Martens Sec. Gen.
 De Mandato Ill.^{mi} ac Rev.^{mi} D. D. Episcopi.

J. Bernaert, Cap. Secret.

Echtheidsbewijs van de relik van de H. Christophorus te Pollare.
 RAG, PAR 255, Pollare, nr. 310.

Ontwerp voor de vergroting van de kerk te Nieuwerkerken.
 Door J. Goethals, 1892.
 SAA, Kerkarchief Nieuwerkerken, nr. 26.

Topstukken uit Geraardsbergen en Ninove

Geraardsbergen en Ninove kwamen recent 'in de kijker' met al dan niet decretaal vastgestelde topstukken. Voor beide steden was dat het geval met vesteltjes van respectievelijk Adrianus en Cornelius en voor Ninove komt daar ook nog een monumentale kaart van Philips de Dijn bij.

Na de sluiting in 2015 en een renovatie die zeven jaar zou in beslag nemen, heropende het 'Musée de Cluny' in Parijs op 12 mei 2022 zijn deuren. Het 180 jaar oude museum profileert zich als 'Musée national du Moyen Âge'. In die middeleeuwen zijn bedevaarten een belangrijk fenomeen en het hoeft dan ook niet te verbazen dat het museum een vitrine wijdt aan de vesteltjes, insignes die pelgrims meenamen na hun passage in een bedevaartoord. Uit de literatuur die de laatste decennia aan deze vesteltjes werd gewijd, blijkt dat Geraardsbergen en Ninove met hun respectievelijke heiligen Adrianus en Cornelius een aanzienlijke plaats innamen in het netwerk van bedevaarten.¹ Op een tentoonstelling in 1996 pronkte het Geraardsbergse vesteltje al.² Nu liggen de pelgrimstekens van Geraardsbergen en Ninove binnen de vaste tentoonstelling tussen een 50-tal vesteltjes in een vitrine rond het thema bedevaarten.

1. Onze bibliografie van het Land van Aalst geeft onder het trefwoord 'vesteltjes' niet minder dan 15 referenties. Wij geven hier alleen die publicaties die het onderwerp bovenlokaal behandelen of specifiek over Geraardsbergen gaan: VAN HEERINGEN R.M.; KOLDEWEIJ A.M.; GAALMAN A.A.G., *Heiligen uit de modder : in Zeeland gevonden pelgrimstekens*, Zutphen, De Walburg Pers, 1987, 152 p.; VAN BEUNINGEN H.J.E.; KOLDEWEIJ A.M., *Heilig en Profaan : 1000 Laatmiddeleeuwse Insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen*, (Rotterdam Papers, 8), Cothen, Stichting Middeleeuwse Religieuze en Profane Insignes, 1993, 342 p.; VAN BEUNINGEN H.J.E.; KOLDEWEIJ A.M.; KICKEN D., *Heilig en Profaan. 2: 1200 Laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*, (Rotterdam Papers, 12), Cothen, Stichting Middeleeuwse Religieuze en Profane Insignes, 2001, 512 p.; KOLDEWEIJ Jos, *Geloof & Geluk : Sieraad en Devotie in middeleeuws Vlaanderen*, Arnhem, Terra Lannoo, 2006, 272 p.; KÖSTER Kurt, *Pilgerzeichen und Wallfahrtsplaketten von St. Adrian in Geraardsbergen : zu einer Darstellung auf einer flämischen Altartafel des 15. Jahrhunderts im Historischen Museum zu Frankfurt am Main*, - *Städte-Jahrbuch*, 1973b, 4, p. 103-120; SMEETS Els, *Adrianusinsignes : een onderzoek naar de iconografische ontwikkeling in de afbeeldingen van de patroonheilige van Geraardsbergen in de vijftiende eeuw*, Nijmegen, Radbouduniversiteit (masterscriptie kunstgeschiedenis), 2021.

2. BRUNA Denis, *Enseignes de pèlerinage et enseignes profanes*, Paris, Réunion des Musées Nationaux, 1996, 383 p.

Pelgrimstekens Geraardsbergen en Ninove.
Vesteltjes van Sint-Adrianus (nr. 40) en Sint-Cornelius (nr. 45)
Musée de Cluny, Paris (foto auteur).

En voor Ninove is er nog meer nieuws, ditmaal wel decretaal vastgelegd. Bij ministerieel besluit van 15 april 2020 werd een kaart van landmeter Philips de Dijn uit het Aartsbisschoppelijk Archief in Mechelen als Vlaams topstuk erkend. Het gaat hier om een monumentale kaart (200 x 260 cm), afkomstig uit het kaartenarchief van de Ninoofse abdij. Deze kaart werd voor het eerst tentoongesteld op de abdijtentoonstelling van 1985 in de Ninoofse abdijkerk.

Abdijbeluik met ruïnes van de middeleeuwse abdijkerk van Ninove, ca. 1620.
Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen / KIKIRPA Brussel/

Bij de voorbereiding van die tentoonstelling kwam aan het licht dat deze kaart een unieke tekening omvatte van de in 1623 afgebroken middeleeuwse abdijkerk.³ De erkenning als Vlaamse topstuk was dan ook heel terecht, maar bij de omschrijving van het stuk baseerde men zich op vrij recente, maar op dat vlak foutieve publicaties. ‘Kaart van de regio Pamel-Okegem-Outer-Herlinkhove’ als titel stemde helemaal niet overeen met de inhoud van de kaart. De kerken van Pamel, Okegem, Outer en Herlinkhove figureren op de kaart, maar enkel als oriëntatiepunten. Wat wel wordt gekarteerd zijn de eigendommen van de abdij van Ninove in Ninove zelf (‘Dit is Nieneve’ op de kaart) - met het unieke zicht op het abdijbeluik begin 17de eeuw - en in Okegem (‘Okergem’ op de kaart).

Het heeft wat voeten in de aarde gehad – al was het maar omdat een naamswijziging een nieuw ministerieel besluit veronderstelde – maar onze bedenkingen werden aanvaard. Op 21 december 2022 besliste Jan Jambon als Vlaams minister van Cultuur dat dit topstuk in de toekomst zou betiteld worden als ‘Eigendommen van de premonstratenzer abdij van Ninove in Ninove en Okegem’. In de begeleidende beschrijving wordt vermeld: “In de rand worden de kerken van Herlinkhove, Outer, Iddergem en Pamel als oriëntatiepunten afgebeeld.” Van de gelegenheid werd ook gebruik gemaakt om de op niets gebaseerde datering van 1622 te wijzigen in ‘circa 1620’ en de naam van de vervaardiger te vermelden onder de meest verdedigbare vorm: Philips de Dijn.

Wie de ganse vermelding van dit topstuk wil inzien, kan dat doen op (<https://topstukken.vlaanderen.be/topstukken/topstuk?id=775>). De kaart zelf is digitaal te bekijken op <https://balat.kikirpa.be/photo.php?path=X010911&objnr=153344&lang=nl-NL>

3. VANDE WINKEL Georges, *De middeleeuwse premonstratenzerkerk van Ninove (1157-1623)*, - STEPPE J.K.; JANSSENS Wilfried; VANDE WINKEL Georges, *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796) : catalogus van de tentoonstelling over Kerk en Patroonheiligen : Ninove 5-27 oktober 1985*, Ninove, Werkgroep Abdij Ninove, 1985, p. 14-23.

Schatten op SMI-zolder

In het vorige nummer stond een artikel met foto's van de prachtige, witte 3D-maquette van Aalst anno 1640, die in het stedelijk museum te bewonderen is. Een mooi staaltje van technisch vernuft. Een handig hulpmiddel ook voor een sprong terug in de tijd: Aalst met stadsmuren en stadspoorten.

In 1667 werd Aalst verwoest door de troepen van Lodewijk XIV, o.l.v. maarschalk Turenne die de inwoners verplichtte de vestingswallen te slopen (in 1338 was de helft van de omwalling voorzien van een ringmuur, de andere helft van een aarden wal).

Op het archief van het Sint-Maarteninstituut stond een gelijkaardige maquette al jaren stof te vergaren. Enkele jaren geleden werd ze overgebracht naar het geschiedenislokaal. Maar voor veel leerlingen en leerkrachten is het nog steeds een verborgen pareltje.

Het grootste verschil is dat de SMI-maquette in kleur is en volledig handgemaakt. De afmetingen zijn iets kleiner (125 cm op 125 cm) dan die in het museum (200 cm op 190 cm).

Deze maquette werd in 1953 gemaakt onder impuls van meester Jan SCHOLLAERT, SMI-onderwijzer van 1941 tot 74, door leerlingen uit 3 klassen van het 7de leerjaar. Als basis werd het plan van Sanderus gebruikt uit ca. 1640.

“Het leeuwendeel van het werk werd gedaan door ene Arnold Maesschalck, een handige leerling met veel ruimtelijk inzicht. Willy De Bisschop en Nestor Verbeiren hadden voor het meeste materiaal gezorgd”. Uit een verslagje in het schoolkrantje *De Schakel*, Pinksteren 1953 (de voorloper van *Kontakt*).

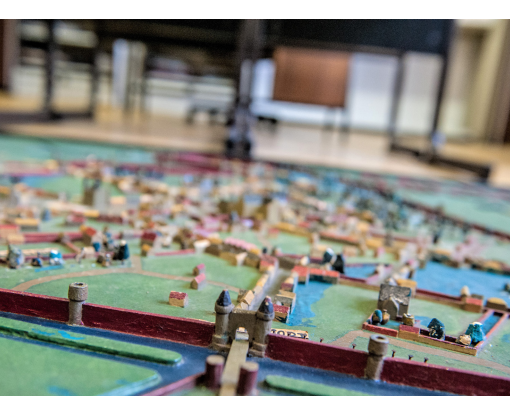
Het resultaat is verbluffend, bijna niet te geloven dat leerlingen van 13-14 jaar dit tot een goed einde konden brengen. Huisjes, stadspoorten, kerken en kapellen werden uitgezaagd, met schuurpapier bewerkt, geverfd, gelijmd. De lijm moet van superkwaliteit geweest zijn: slechts een klein stukje van de stadswal is verdwenen...

Misschien een idee om in het stedelijk museum het resultaat van de moderne computertechniek in dialoog te laten gaan met een ambachtelijk vervaardigde maquette...

Alle foto's: Maarten De Feyter.

Wouter Van der Spiegel

De auteurs

Jeroen Schotmans

Kerkstraat 28 B1
2620 Hemiksem
jeroen.schotmans@outlook.be

Wouter Van der Spiegel

Babbelaarstraat 159
9300 Aalst
wouter.vanderspiegel@belgacom.net

Dirk Van de Perre

Hoogstraat 23
9401 Ninove-Pollare
dirkvandeperre@skynet.be

Geert Van Bockstaele

Bevegemstraat 14
9620 Zottegem
geert.vbockstaele@skynet.be

Georges Vande Winkel

Heirebaan 107
9400 Ninove-Denderwindeke
vande.winkel.georges@gmail.com

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Jaargang LXXV • 2023 • Nummer 2 • april - mei - juni

Artikels

Jeroen Schotmans

De ontstaansgeschiedenis van ravijnen onder oude bossen - studiegeval: Neigembos.

41

Dirk Van de Perre

Bezwaren tegen Van Droogenbroecks nieuwe toeschrijvingen en datering van de 'Vita Berlendis'.

53

Wouter Van der Spiegel

Bijdrage tot de geschiedenis van de Katholieke Arbeidersjeugd (K.A.J.) in Zottegem.

64

In de kijker

Geert Van Bockstaele

Het Land van Aalst EXTRA-3: Het modern parochiearchief in het Land van Aalst doorgelicht.

80

Georges Vande Winkel

Topstukken uit Geraardsbergen en Ninove.

84

Wouter Van der Spiegel

Schatten op SMI-zolder.

86

Het Clooster behuyt
ende onbehuylt niet de
houen. dynerekens. ende
merleken. loo verre als de vrey heyt
s treckt: is tlamen groot, derthien bunder en dacht
bey roeden. Suyt en welt es dele parike
ghenomen dan de proeperte
een boynich groeter
om reden